

Kultur, tillhörighet och aktörsskap

Om en grupp arbetsförmedlares sätt att förstå en etniskt segregerad arbetsmarknad

Fredrik Hertzberg

Inledning

Syftet med denna artikel²⁶ är att beskriva hur sociala kategorier baserade på föreställningar om etnisk tillhörighet kommer till uttryck i en intervjusituation, och hur vissa personliga egenskaper och handlingsdispositioner, i denna kategoriserande process, förstås som kännetecken för grupp tillhörighet. Närmare bestämt innebär detta att jag framför allt uppmärksammar hur kategorierna ”svensk” respektive ”invandrare” definieras och ges innehåll. I artikelns avslutande del diskuteras dels vilka konsekvenser detta sätt att kategorisera kan få om eller när det omsätts i arbetsförmedlingens arbete, och dels hur begreppet ”kultur” används som nyckelbegrepp för att förstå sambandet mellan identitet (vilka vi anser oss vara) och aktörsskap (vad vi gör och varför). Texten bygger på min avhandling i etnologi, *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet* (Hertzberg, 2003), som handlar om hur en grupp arbetsförmedlare beskriver de hinder, problem och möjligheter som ungdomar med invandrarbakgrund möter på arbetsmarknaden. Liksom i denna artikel analyseras hur gränsen mellan ”svenskar” och ”invandrare” dras, vilka egenskaper som tillskrivs dessa två olika kollektiv och hur dessa egenskaper värderas. Därmed beskriver jag hur en svensk självförståelse uttrycktes, och hur man skapade en bild av dem som inte räknas som svenska. Hur agerar ungdomarna på arbetsmarknaden? Gör de rätt eller gör de fel? På vilket sätt antas deras agerande vara relaterat till en icke-svensk etnisk identitet, erfarenheten av att ha invandrat, eller att vara uppväxt i en familj där föräldrarna har invandrat? Kort sagt: det som uppmärksammas är arbetsförmedlarnas bild av hur relationen mellan tillhörighet och aktörsskap är beskaffad, samt vilka identiteter och sociala kategorier som är relevanta för förståelsen av denna relation.

Empirin till denna studie kommer från forskningsprojektet ”Arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund”, som pågick mellan 1997 och 2000 på Arbetslivsinstitutet i Stockholm, och bedrevs av sociologen Wuokko Knocke och mig. I detta projekt intervjuades 16 arbetsförmedlare i Stockholmsområdet om hur de skattade möjligheterna för denna grupp ungdomar, och vilka hinder och möjligheter och hinder de ansåg vara specifika för dem. Resultatet

---

²⁶ Jag vill tacka Mats Deland, Ceifo, antologins övriga författare och förlagets bedömare för värdefulla kommentarer. Ansvaret för texten och dess eventuella brister tillfaller givetvis författaren.

från projektet publicerades även i boken *Mångfaldens barn söker sin plats* (Knocke & Hertzberg, 2000). I ”Arbetsmarknadschanser ...” var ett problemfokuserande angreppssätt etablerat. Ambitionen var att utforska ett samhälleligt dilemma: segregationen på arbetsmarknaden, och dess konsekvenser för unga människor. Utgångspunkten var frågan om hur det kommer sig att ungdomar med invandrabakgrund har svårare än andra att komma in i arbetslivet och etablera en position på arbetsmarknaden (jämför Arai m.fl., 2001; Behtoui, 2006). Att formulera problem är, självfallet, en naturlig del av en vetenskaplig arbetsprocess. Men de problemformuleringar som artikulerades inom ramen för detta projekt refererade inte enbart till en samhällsvetenskaplig kontext, utan också till förekomsten av problem i en social eller politisk mening. Frågan gällde varför ungdomar med invandrabakgrund generellt sett hade ett mer utsatt läge på arbetsmarknaden jämfört med andra ungdomar i samma ålder. Men kunskapsintresset räckte längre än till enbart en beskrivning av segregeringsprocesser på arbetsmarknaden. I projektets syftesbeskrivning kommunicerades även åsikten att frågan var ett socialt och arbetsmarknadspolitiskt problem som borde lösas, och att segregationen i fråga är något etiskt oriktigt, ett tillstånd som inte *borde* finnas (Hertzberg, 2003:31; jämför Knocke, 1996). Det dilemma vi avsåg att studera rymde således flera urskiljbara diskussioner. För att studera dilemmat i fråga, och ge oss in i de diskussioner som det implicerar, kom vi att fokusera på en specifik social kategori – ”ungdomar med invandrabakgrund”.

Etnicitet som social kategori

I det följande kommer sociala kategorier baserade på föreställningar om etnisk tillhörighet att studeras. I inledningskapitlet påpekades att människor måste använda begrepp för att kunna orientera sig i en värld av ting och människor. Människors interaktion kräver sociala kategorier – vi benämner och vi blir benämnda, vi kategoriserar och vi blir kategoriserade. Men detta ömsesidiga namngivande har en baksida. Som vi alla vet finns det många grupper eller kategorier av människor som har dåligt rykte och låg social status. Att bli tillskriven delaktighet i dessa kollektiv medför att ens individuella anseende sjunker, oavsett vilka personliga kvalitéer man må ha, och därmed förminskas även ens möjligheter att slå sig fram i tillvaron. Man får bita i det sura äpplet, och sluta att förvänta sig att bli bedömd utifrån vad man gör (eller vill göra). När människor skapar ordning i sin värld genom att sätta namn på andra människor skapar de inte enbart en begreppsmässig ordning, utan också en social. Det är en process där grupper av människor överordnas eller underordnas, kvalificeras eller diskvalificeras och gynnas eller missgynnas.

Etniska identiteter och grupp tillhörigheter är goda exempel på hur sociala kategorier kan vara allt annat än just oskyldiga namngivanden. Från första världskrigets skyttegravar fram till 1990-talets (f.d.) Jugoslavien och Rwanda har

vi till exempel haft ett flertal krig fyllda av ond och bråd död, vilka har motiverats med hänvisning till den form av tillhörighet som kallas etnisk. Med termen *ethnicitet* förstås förhållandevis hållbara sociala organisationsformer, i vilka människor gör anspråk på gemenskap och tillhörighet med hänvisning till en gemensam härstamning, historia och egenart. Den samhörighet som frammanas antas vara av mer bestående art. Dess generella motto skulle kunna formuleras: ”vi är det vi är, vi är speciella, och vi har vår unika karaktär, därför att vår gemensamma historia har skapat oss ett gemensamt arv som genomsyrar vår tillvaro”. Under paraplybegrepp ”ethnicitet” samlas dels grupper som organiserat sig i form av nationalstater, och dels minoriteter utan egna statsbildningar; det inkluderar således även de former av gemenskap som i ett äldre vetenskapligt – och kolonialistiskt (Eriksson m.fl., 1999) – paradigm betecknades som ”stammar” eller ”folkslag”. Detta namnbyte markerar bland annat att ett tidigare, eurocentriskt perspektiv har övergivits, och ersatts av ett som betonar likheter i tillhörighets- och identitetsskapande processer världen över (Eriksen, 1993a:10). De franska eller tyska staternas nationsbyggande, för att ta ett par exempel i mängden, är varken mer naturgivna och rationella, eller mindre beroende av gemensamhetsskapande symbolik, än gemensamhetsskapandet hos de grupper som förr kallades ”stammar”.

Parallellt med att den eurocentriska tendensen i forskningen kring dessa sociala fenomen gradvis har fått stryka på foten, har forskningen gradvis kommit att alltmer betona den etniska sammanhållningens *subjektiva* karaktär. Språk, livsstil och tankemönster förstods tidigare som den etniska tillhörighetens objekt och referens. Däri fanns den kärna kring vilken gruppgemenskapen spunnits. I äldre, kanske främst socialantropologisk, forskning betraktades den etniska gruppen som ett socialt isolat, i vilken karaktäristiska gruppegenskaper växte fram under en längre tidsrymd, och i växelspel med tilltagande självmedvetenhet och kohesion. Det holistiska synsätt, som följde med det strukturfunktionalistiska paradigmet inom socialantropologin, och som länge var en av ämnets beståndsdelar (Jenkins, 1997), resulterade ofta i att den dominerande världsbildens och moralens funktionella integration i en grupps rolluppsättningar, institutioner och interaktionsmönster betonades. Modellen betonade kulturell enhet inom ramen för tydligt avgränsade sociala organisationer.

Detta synsätt är till stora delar kompatibelt med den bild av nationell sammanhållning och nationell kultur som först formulerades i europeisk och sydamerikansk nationalism under 1800-talet (Anderson, 1992), och som sedan blivit förebild för såväl statliga som oppositionella etnicitetspolitiska ambitioner. Idén om en gemensam, nationell kultur var central för 1800-talets nationalistiska ideologer och tänkare, oavsett vilken region som skulle ”nationaliseras”. I Sverige, liksom på de flesta andra ställen, var det den numerärt sett minskande gruppen av bönder och lantarbetare som fick tillhandahålla råmaterialet till denna nationella kultur. Redskap, arbetssätt, estetiska uttryck, trosföreställningar, sagor, dräkt-

skick och matvanor – allt tillskrevs ett ideologiskt värde och blev emblem för nationen och den nationella enheten. Nationalismens idé om solidaritet mellan borgarklass och arbetarklass, resursstarka och resurssvaga, urbana och agrara befolkningsskikt var en politisk innovation (Gellner, 1983). Tillsammans med föreställningen om ett gemensamt språk, tydligt avgränsat från hybrida former, berättigade den föregivet enhetliga kulturen den föreställda folkgemenskapens existens – ”vi hör samman, vi har ju samma kultur och vi talar ju samma språk”. Inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning har en liknande förståelse av nationalstaten såsom den primära sociala, ekonomiska och kulturella arenan varit dominerande (Wimmer & Glick Schiller, 2002; jämför Ahrne, 1989:39ff). Enheten ”samhälle” har kommit att jämsställas med de sociala gemenskap(er) och struktur(er) som avgränsas av nationalstatens policyskapande, våldsmonopol och administrativa maktutövning. Betydelsen av de sociala relationer och lojaliteter överskrider dessa gränser har därmed konsekvent underkommunicerats. Storheterna ”samhälle” och ”nationalstat” har blivit utbytbara.

En rörelse bort från det paradigm där strukturfunktionalism och en för givet tagen nationalism ömsesidigt har gett tankmässiga impulser och näring åt varandra har pågått sedan sextiotalet. Betoningen av kontakt och ömsesidigt beroende har ökat, vilket tydligast tar sig uttryck i det konstruktivistiska perspektiv som först sammanfattades av Fredrik Barth (1969) i slutet av 1960-talet. Barth framhåller att den etniska organisationen och dess uttryck i första hand bör förstås som en konsekvens av att grupper interagerar med varandra, snarare än en produkt av att de utvecklar divergerande sätt att leva i isolering från varandra. Han menar att det är omöjligt att utifrån en inventering av de särdrag en grupp uppvisar dra slutsatser om vilka av dessa kännetecken som kommer att bli relevanta i interaktion med andra grupper. När situationen förändras kan gruppen mycket väl komma att markera andra särdrag, och presentera sig på helt andra sätt. En etnisk grupps uppsättning av identitetsmarkörer bör således inte ses som en mängd traderade egenskaper, utan som en konsekvens av dess relationer med andra grupper. Etniska grupper i samspel utgör en komplex social organisation, i vilken potentiellt särskiljande egenskaper organiseras i termer av etnisk tillhörighet. I de processer där dessa sociala relationer utvecklas *konstrueras* etniciteten. Det grundläggande kriteriet för en gruppens existens är inte att dess medlemmar uppvisar gemensamma kulturdrag, utan att de delar en självtillskriven och av andra tillskriven status. Distinktionerna mellan olika grupper är således implikationer av den polyetniska organisationen: de ömsesidigt igenkända kännetecknen skapas i en process där grupperna är angelägna om att markera gränserna gentemot varandra.

Därmed understryks den *identitetsformerande* aspekten av etniciteten, det vill säga det faktum att människor benämner sig själva, och blir klassificerade av andra, med hänvisning till en föregivet grundläggande identitet. Vi skapar en självbild som får tyngd genom att vi använder andra grupper som negativa refe-

renser. Men vår egen bild av ”de Andra” är långt ifrån alltid beskaffad på ett sådant sätt, att de själva utan vidare skulle acceptera den. Bilden av andra grupper fyller ju ofta funktionen att beskriva för medlemmarna i en grupp vilka de själva är, som en negativ referens. Termerna ”de Andra” och ”den Andre”, vilka ofta används i samtida forskning om identitetsbildning (Eriksson m. fl., 1999), och har sina rötter i Jacques Lacans (1996) arbeten, betecknar en gestalt som upplevs vara skild från den man själv är. Denna avvikande gestalt är, enligt Lacan, central vid formering av identiteter: genom att man avgränsar sig själv från andra, skapas en känsla av vad som är normalt, och ens plats i världen (Reeder, 1992). Begreppsparet ”vi/de Andra” används i det följande parallellt med ett annat begreppspär, ”ingrupp/utgrupp” (Baumann, 1993:53f), för att markera det generella och mindre kontextbundna identitets- och skillnads-skapande momentet i till exempel uppdelningen ”svensk/invandrare”.

De som befinner sig i en minoritetssituation får, just i kraft av denna självspeglade process, ofta uppleva att deras egen grupptillhörighet har ett helt annat, och betydligt mer negativt värde i majoritetens ögon. Dessa negativa laddade bilder, och medföljande negativa förväntningar, kommer inte bara till uttryck i mötet mellan människa och människa. De förekommer lite här och var i omgivningen, till exempel på film, på tv, i reklam, i tidningar – men också på arbetsmarknaden och olika offentliga institutioner. I dessa situationer, när den etniska identiteten blir beskriven på ett stereotyp vis, kan de få samma funktion som en negativ värderad identitet definierad med hänvisning till så kallad ”ras”. Den kategoriserade personen antas vara ”undermålig”, och eftersom denna ”undermålighet” är kopplad till en grupptillhörighet som är mycket svår att avsäga sig, anses den vara nästintill lika naturgiven som de föregivet nedärvda egenskaperna knutna till så kallad ”rastillhörighet”. Konsekvenserna för de kategoriserade kan bli mycket påtagliga, när de externt definierade beskrivningarna i kraft av sin mångfald och sitt omfång tvingar sig på dem och deras självmedvetande (Fanon, 1995; Young, 2000).

Likheterna respektive skillnaderna mellan etnicitet och kategoriseringar grundade på föreställningar om ”ras” uppmärksammar det som Richard Jenkins (1997:57) kallar dialektiken mellan internt och externt definierade sociala kategorier. Förmågan att definiera andra är en betydelsefull maktfaktor, liksom tvånget att behöva erkänna och acceptera en extern kategorisering av sig själv vanligen är en konsekvens av och/eller en orsak till social underordning. Men eftersom kategorisering av det här slaget alltid är en process som pågår *mellan* grupper, blir de sociala kategorierna i den vardagliga interaktionen definierade och avgränsade från två håll – både ”inifrån” och ”utifrån”. När en internt definierad etnicitet omdefinieras av en ”extern” grupp som intar en dominerande position, och benämns i en kategoriserande praktik över vilken denna externa majoritet äger det största inflytandet, riskerar en etnisk kategorisering att få samma sociala effekter som en externt definierade rasistisk (Eriksen, 1993a;

Eriksson m. fl., 1999; de los Reyes, 2001). Å andra sidan finns det också exempel på hur externt definierade kollektiv utvecklats till grupper. Ett historiskt exempel på detta är hur en kategori som först definierades externt ("black", "negro", "nigger"), i enlighet med den Västeuropeiska och Nordamerikanska kolonialismens rasistiska tankevärld, så småningom utvecklades till en grupp (till exempel "African Americans"). Vid gruppformeringen har den stigmatiserande kategoriseringen delvis "tagits över" av de kategoriserade själva, och därmed laddats om värderingsmässigt och fyllts med ett delvis nytt innehåll (Carmichael & Hamilton, 1967; Appiah, 1999). Som bekant har denna betydelsemässiga förskjutning dock inte alltid accepterats av den "vita" omgivningen.

Nationalstatens och byråkratins klassificerande verksamhet

I Barths konstruktivistiska syn på etnicitet, som jag i det följande ansluter mig till, framstår uttrycken för etniska identiteter och lojaliteter som förhandlingsbara och mindre fasta; innehållet i det etniska kärlet varierar från kontext till kontext. Men betoningen av förhandlingsbarhet, rörlighet och fragmentisering bör heller inte drivas för långt. De språkliga och symboliska resurser som varje enskild etnisk grupp kan använda för att uttrycka sin identitet och lojalitet är begränsade. "Det etniska kärlet" kan inte fyllas med vad som helst eller hur som helst, om uttrycket ska vara trovärdigt för såväl medlemmarna som de "signifikanta andra" som bekräftar gruppens existens och identitet. Åtminstone delar av kärlets innehåll uppvisar en viss permanens över tid, och de institutioner som olika etniska grupper bygger upp bidrar till denna permanens. I växelspelet mellan förändring och stabilitet i de symboliska uttrycken för etniska tillhörigheter, är nationalstaten en institution som på ett påtagligt sätt verkar stabiliserande. En nationalstat kan ses som en långt gången form av etnisk organisering (Eriksen, 1993a:43), där kontrollen över statens territorium utövas i den etniska gruppens namn, liksom monopolet på våld, beskattning och jurisdiktion. Statsbildningen medför autonomi och inflytande. Den etniska gruppen tar plats i det exklusiva samfundet av nationalstater. Med denna kontroll och autonomi har en grupp helt andra förutsättningar att agera "utåt", mot andra autonoma nationer, och "inåt", mot andra etniska grupper, vanligtvis i minoritetsposition, som befinner sig på samma territorium.

De statliga institutionerna är en del av nationalstatens byråkratiska organisation, och denna är i så måtto inte etniskt "neutral". Staten, förstådd som en organisation, är ofta en av de aktörer som flitigast markerar gränsen mellan den statsbärande etniska gruppen och minoriteter såväl som andra nationalstater. Tjänstemännen i dessa byråkratier både återskapar och omskapar nationella identiteter och andra sociala kategoriseringar som markerar gränsen mellan personerna/medborgarna i gruppen och personer utanför denna grupp (Herzfeld, 1992; Graham, 1998). Det sker såväl formellt, genom att byråkratins regel-

verk och taxonomier omsätts i praktik, som informellt, till exempel när ”utombyråkratiska” värderingar och stereotyper om etniska eller rasifierade minoriteter påverkar tjänstemannens sätt att arbeta med sina klienter och deras problem (Lipsky, 1980:108ff).

Påståendet att nationalstatens byråkratiska organisation inte är ”etniskt neutral” kan uppfattas som trivialt, men riktar uppmärksamheten mot en viktig aspekt av relationen mellan statsbärande majoritet och (etnisk) minoritet i de flesta mångetniska samhällen: minoriteten befinner sig vanligen i ett påtagligt underläge gentemot majoriteten. Denna ojämna fördelning av makt och inflytande bör inte förbises vid studiet av hur sociala kategorier och kollektiva identiteter formeras och reproduceras (Eriksen, 1993a; Jenkins, 1997). Maktasymmetrin är långt ifrån slumpmässig, och underordningen av minoriteter har flera dimensioner. Till viss del är den inbyggd i nationalismen som idé. I de nationalistiska ideologier där en idealiserad språklig och kulturell homogenitet får motivera föreställningen om gemenskap, enhet och anspråket på nationell suveränitet, blir närvaron av andra etniska grupper gärna en anomali. Etnisk mångfald framstår inom ramen för detta nationalistiska paradigmsom ett samhällsligt *dilemma*, vilket måste hanteras – i diskurs såväl som i praktik (se Mäkitalo & Hertzbergs inledning i denna volym).

Detta problemformuleringsprivilegium är en viktig aspekt av majoritetens makt över minoriteten. Majoriteten har betydligt större möjlighet att benämna och kategorisera minoriteter än omvänt. De kan skapa externt definierade sociala kategorier som skär tvärs över de gränslinjer som dras upp i de dominerade gruppernas egna självbeskrivningar och internt definierade kategorier. De egenskaper som de externa kategoriseringarna tar fasta på kanske inte alls ingår i de kategoriserades självpresentation, och det är möjligt att framhållandet av dessa upplevs som nedsättande av de beskrivna. I relationen mellan majoritet och minoritet i Sverige är denna maktasymmetri tydlig. Den sociala kategorin ”invandrare” bygger på en extern definition. Den kan med fördel betraktas som en *maktkategori*; den är ett uttryck för att en överordnad grupp genom en rutinmässigt utförd kategoriserande praktik vill säga något om en underordnad samling människor, i syften som – huvudsakligen eller nästan uteslutande – är bestämda av representanter för denna överordnade grupp. Det är vanligen de icke-invandrade som regelmässigt intervenerar i de invandrades tillvaro, och interventionen motiveras med problembeskrivningar som tar fasta på hur de sistnämnda lever. Deras livsmönster värderas utifrån värden och normer som är dominerande i den kategoriserande, icke-invandrade gruppen. Många forskare har under det senaste decenniet i linje med detta påpekat att kategorin invandrare tenderar till att bli alltmer problemfokuserande, och att personer invandrade till Sverige alltmer identifieras som bärare av sociala problem (Ålund, 1991a; Jonsson, 1993). Kategorin tenderar till att bli ”svart”, för att använda Maria Andersson (denna volym) terminologi, och uppbyggd av negativa beskrivningar.

Arbetsförmedlingen är också en institution som i och genom sin verksamhet dagligen reproducerar en uppdelning mellan svenskt och icke-svenskt, såväl i sitt sätt att kategorisera de sökande som i sin praktik. Den som skriver in sig på arbetsförmedlingen blir sorterad, bland annat utifrån sitt medborgarskap, och vissa åtgärder riktas specifikt mot kategorin invandare. I en allmän mening reglerar Ams förhållandet till ”den Andre” – flyktingen, invandraren, den utländske medborgaren – genom de förordningar, regler och praktiker som är speciellt riktade mot dessa kategorier. Men arbetsförmedlarnas förhållningssätt sig till sökande i kategorin invandrare, och utformningen av de begrepp som de använder för att förklara deras agerande, går dock inte att förstå enbart med hänvisning till att de – eller deras föräldrar – har invandrat, och att de eventuellt har andra etniska lojaliteter än majoriteten. Det finns andra tolkningsscheman, som också påverkar förmedlarnas kategoriserande praktik. Förhållandet mellan handläggare och klient i gräsrotsbyråkratier, och den maktasymmetri som präglar detta förhållande, är ett exempel. Ams regler och förhållningssätt till de arbetsökande är ett annat.

I den byråkratiska organisationsformen används ett speciellt klassifikations-system, och en klassificerande praktik, som är mer systematisk än de som annars kommer till uttryck i vardagen (Herzfeld, 1992; Graham, 1999). I denna form används klassifikationer och kategorier för att hantera en komplex social värld, och göra den förståelig, men där finns också ett tydligt inslag av social kontroll. I mötet med dessa institutioners byråkrati konstrueras medborgaren till en *klient*. Klientkonstruktionen är ett centralt drag i mötet mellan handläggare och den enskilde. I kontakten med den välfärds- eller arbetsmarknadspolitiska byråkratin måste medborgaren bli erkänd som en rättmätig mottagare av organisationens tjänster. Detta erkännande medför att medborgaren reduceras till en uppsättning av just de egenskaper som är relevanta för organisationens specialiseringsområde. Han eller hon får en byråkratisk identitet och blir en klient. Efter att ha tillerkänts klientstatus måste medborgaren kontrolleras så han eller hon även fortsättningsvis är ”värdig” erhållen service. Eventuella missbruk av samhällets gemensamma resurser kan på så sätt stävjas (Protzas, 1979; Lipsky, 1980; Jonsson, 1997).

Denna beskrivning stämmer i stort sett in på förhållandet mellan förmedlare och sökande. Den arbetslöse skrivs in på arbetsförmedlingen som sökande, och får därmed rätt till deras tjänster. Personliga egenskaper som kön, medborgarskap och ålder noteras i en personlig akt. Han eller hon sorteras in i en av flera olika sökandekategorier, och placeras så småningom, om en anställning inte kommer till stånd, i åtgärd eller arbetsmarknadsutbildning. Samtidigt kontrolleras den arbetslöses aktiviteter kontinuerligt, för att avgöra om han eller hon agerar i enlighet med reglerna och vidtar olika steg och åtgärder för att komma ut i arbetslivet, och därmed kvalificerar sig som klient med rätt till arbetslöshetsersättning, socialbidrag och att ta del av förmedlingens tjänster och service.

Klientskapet medför att den arbetslöse placeras i ett fack, och kategoriseras i enlighet med en i förväg upprättad byråkratisk taxonomi – en klassifikationsstruktur. Ams regelverk och kategorier blir en mental karta för arbetsförmedlaren, som denne använder för att tolka, förstå och hantera.

Det byråkratiska sättet att tänka och klassificera är, enligt Don Handelman (1981) *taxonomiskt* till sin natur. En hierarkisk begreppsordning fastställs genom att enskilda ”element” – en klient eller ett ärende – urskiljs, åtskiljs, lokaliseras och benämns med hänvisning till karaktärsdrag och egenskaper, av vilka en del antas vara inneboende (Handelman, 1981), och andra en följd av familjesituation, utbildning, position på arbetsmarknaden, etcetera (Mäkitalo, 2002). Detta kräver tydliga regler för hur kategorierna ska avgränsas, en specificering av hur tillskrivning och inkludering ska gå till, hur kategorierna delas upp i högre och lägre nivåer, och hur anomalier löses upp. Handelman anser att denna systematiska taxonomiska verksamhet i själva verket utgör byråkratins kulturella existensberättigande (Handelman, 1981:9). I linje med Handelmans beskrivning finns det skäl att anta, att tänkandet (och handlandet) i byråkratiska institutioner är mer taxonomiskt än i vardagens sociala interaktion; därmed *inte* sagt att allt tänkande (och handlande) i denna miljö är styrt av denna specifika, mer ”strikt” kategoriserande logik.

Mötet mellan handläggaren och klienten i en gräsrotsbyråkrati kännetecknas också vanligtvis av ett specifikt förhållningssätt till tid, som i sig utgör ett av fundamenten i den asymmetriska maktrelation som präglar dessa möten (Herzfeld, 1992; Jonsson, 1997). Handläggaren kontrollerar tidsanvändningen, och sätter en gräns för hur långt ett möte får vara. Klienten saknar rättigheten att förhandla om användningen av denna resurs, och kan inte annat än acceptera den förres beslut om när och hur länge ett möte ska pågå. Byråkratens begränsade tidsresurser utgör även ett incitament till att en in- och utdefinierande logik sätts i spel. Han eller hon har varken tid eller möjlighet att väga in alla faktorer som den arbetssökande kan tänkas vilja anföra, och därför kan arbetsförmedlaren bli tvungen att sätta upp gränser för vilka frågor som kan finnas med – eller inte finnas med – på dagordningen under träffen (Jonsson, 1997:9). Oavsett maktasymmetrin i mötet mellan byråkrat och klient kan denna specifika tidsekonomi komma att förstärka byråkratens klassificerande och kategoriserande förhållningssätt. I förmedlarnas korta möten med ett flertal sökande finns få förutsättningar för utvecklandet av en detaljerad, individuell bild av de senare. De typifieringar som tas i anspråk för att tolka och förstå motparten torde därmed tendera till att bli mer och mer idealtypiska och anonyma (Berger & Luckman, 1979:41ff).

Klientskapandet och det taxonomiska tänkandet kan förstås som två av flera andra förutsättningar som formar arbetsförmedlarnas sätt att beskriva ungdomar i kategorin ”invandare”, och den uppsättning av hinder och möjligheter som antas vara specifika för dem på arbetsmarknaden. Begreppen beskriver omständigheter

som präglar förmedlarnas arbete. Läsaren bör dock vara uppmärksam på att jag inte har studerat en etniskt kategoriserande praktik i ett pågående skeende, i förmedlarnas yrkesutövning. Kopplingen mellan vad som förmedlarna *säger* under intervjusituationen och vad som i själva verket *görs* på deras förmedlingskontor inte studerad.

Fem problembeskrivningar

När arbetsförmedlarna i vår undersökning beskrev arbetsmarknadssituationen för ungdomar med invandrarbakgrund, hamnade ungdomarnas svårigheter i arbetslivet ofta i fokus. Man uppehöll sig mer vid de omständigheter som utgjorde *hinder* för ungdomarnas inträde i arbetslivet och framtida yrkeskarriär, och mindre vid de förhållanden som kunde skapa möjligheter. Vårt forskningsprojekts ambition att studera den etniska segmenteringen på arbetsmarknaden bidrog sannolikt till problemorienteringen. Givet denna orientering beskrev förmedlarna hur ungdomar i kategorin ”invandrare” möter hinder och svårigheter på arbetsmarknaden, vad dessa beror på, och vad man kan eller bör göra åt detta. Problembeskrivningarna blev en ram för de diskussioner kring etnicitet och arbetsmarknad som fördes under intervjuerna. Fem teman tilldelades särskild vikt av intervjupersonerna i deras försök att förstå varför ungdomar med invandrarbakgrund kan ha svårigheter med att komma in på arbetsmarknaden:

- arbetslivets underförstådda sociala regler,
- synen på vad som är manligt och kvinnligt,
- kunskaper i det svenska språket,
- konsekvenser av föräldragenerationens utsatta position på arbetsmarknaden, samt
- den etniska diskrimineringen på arbetsmarknaden.

Eftersom jag var intresserad av att studera den bild av ungdomar med invandrarbakgrund som arbetsförmedlare hade, så fick den sista punkten, som ju huvudsakligen handlar om arbetsgivarnas agerande, en något undanskymd roll i avhandlingen. Samma förhållande gäller i den här artikeln. Därmed inte sagt att jag tycker att arbetsförmedlarnas åsikter om arbetsgivarnas roll i den etniska segmenteringen inte är intressanta, tvärtom. Det var enbart en avgränsning som jag gjorde, för att behålla min fokus på hur en bild av ungdomar med invandrarbakgrund är växer fram i relief till en bild av svenskar och svenskhet.

Att kategorin ”invandrarungdomar” hamnade i fokus under intervjuerna har sin förklaring. I och med genomförandet av ”Arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund” tog Wuokko Knocke och jag initiativ till möten, där vi indirekt uppmanade intervjupersonerna att tala om arbetslöshet och ungdomars svårigheter på arbetsmarknaden med utgångspunkt i deras invandrarstatus. Att dikotomin ”svensk/invandrare” fick en framträdande roll vid våra

intervjuer var en konsekvens av ett specifikt kunskapsintresse. Syftet var att försöka urskilja och beskriva etniskt segregande mekanismer på arbetsmarknaden. Med detta kunskapsintresse blev det rimligt att på förhand identifiera de sannolika förlorarna och vinnarna i denna process: de som på grund av sin etniska tillhörighet och tillskrivna invandrarstatus riskerar att bli utsatta för etnisk diskriminering i arbetslivet, och de som inte gör det. Det blev relevant att etablera ett analytiskt gränssnitt mellan kategorin ”ungdomar med invandrarbakgrund” och den underförstådda referensgruppen, det vill säga ungdomar *utan* denna bakgrund. För att kunna få kunskap om dessa segregande mekanismer, var det nödvändigt göra denna uppdelning i forskningsprojektet, och därmed i varje enskild intervjusituation.

Den centrala frågeställningen i vårt forskningsprojekt formulerades utifrån dikotomin ”med invandrarbakgrund/utan invandrarbakgrund”. Kategorin ”med invandrarbakgrund” är rimligen att förstå som en avledning den mer allmänt spridda och använda termen ”invandrare”, även om det finns en nyansskillnad. Tillägget ”bakgrund” gör termen språkligt otymplig, samtidigt som det tydliggör en i allmän mening sociologisk dimension: invandrarskapet antas inte vara den enda bestämmande egenskapen, utan ställs just *i bakgrunden*. Det antas förvisso vara en formativ egenskap, men likväl återfinns det i bakgrunden, bland andra potentiellt formativa sociala erfarenheter och omständigheter. Icke desto mindre, den dikotomisering mellan kategorierna ”svenskar” respektive ”invandrare” och den problemfokusering som framträdde vid intervjusituationen var således till viss del en konsekvens av de frågor som vi ställde.

Ovan berördes relationen mellan vad som sades under intervjuerna och förmedlingens verksamhet. Frågan är i vilken utsträckning det intervjupersonerna säger präglar deras yrkesverksamhet. Som läsaren kommer att upptäcka, var intervjupersonernas beskrivningar av ungdomarnas problem institutionaliserade i högst varierande utsträckning. Vissa av de problem eller hinder som de uppmärksammade är ”inbyggda” i förmedlingens verksamhet, i så måtto att det finns åtgärder eller utbildningar som syftar till att komma till rätta med just dessa brister. Dessa problembeskrivningar har således artikulerats även på en mer central nivå inom Arbetsmarknadsverket. Å andra sidan finns det problembeskrivningar som *inte* är institutionaliserade i den här meningen, och som snarare framstår som intervjupersonernas personliga reflektioner. Med tanke på den empiri jag har, kan det vara svårt att avgöra om och i så fall hur dessa beskrivningar får konsekvenser för de sökande i förmedlingsarbetets praktik. Men oavsett om problembeskrivningarna är institutionaliserade i den här meningen eller inte, ger de en inblick i vilka frågor som ligger högt upp på en förmedlares personliga agenda, och därmed får vi också en fingervisning om vilka ”externa” eller ”utombyråkratiska” diskurser som bidrar till att göra arbetsförmedlingens verksamhet rationell eller rimlig för just de personer som utför

den, och därmed har en potential att påverka såväl deras arbete som den institutionaliserade, byråkratiska taxonomin.

Arbetslivets underförstådda sociala regler

De intervjuade föremedlarna ansåg alltså, att en av anledningarna till att ungdomar med invandrarbakgrund har sämre möjligheter i arbetslivet än andra ungdomar, är att de ibland har – relativt sett – sämre kunskaper om arbetslivets underförstådda sociala regler. Arbetslivets underförstådda sociala regler var, rent generellt sett, en fråga som hamnade högt upp på den dagordning som framträdde under intervjuerna. Intervjupersonerna ansåg att kunskaper om de regler som styr den sociala interaktionen på arbetsplatsen var viktiga. Frågan om den sökandes *godtagbarhet* i arbetsplatsens organisation och sociala miljö får allt större utrymme, på bekostnad av frågan om dennes *lämplighet* inför arbetsuppgifter (Jenkins, 1986; jämför Neergaard, 2006). Denna tendens gäller i synnerhet för de ungdomar som hade svårt att få fäste på arbetsmarknaden, ansåg man: ju sämre kunskaper på detta område, desto sämre möjligheter att få ett arbete. Vanligtvis omtalades kunskaperna på ett sådant sätt, att de framstod som mer eller mindre oundgängliga i dagens arbetsliv. Dessa kunskaper gavs ofta namnet ”social kompetens”. Med denna term sammanfattades arbetsmarknadens krav på informella kvalifikationer som en specifik personlig egenskap och en färdighet. Arbetsgivarnas krav på informella kvalifikationer och social kompetens beskrevs vanligtvis som legitima, och uppfyllandet av dem framställdes som en nödvändig anpassning till en generell normalitet, snarare än ett uppfyllande av specifika arbetsgivares situationellt definierade önskemål (notera att namnen på de intervjuade är pseudonymer):

Fredrik: Men vad tycker ni själva om begreppets relevans? Social kompetens – är det något som ni anser är viktigt?

Margareta: Jovisst är det viktigt.

Monika: Det står ju i alla annonser idag, så att man är ju dum om man inte tar till sig begreppet. Det är ju det som arbetsgivarna frågar om. Social kompetens kan ju vara så mycket, man pratar om anställningsbarhet, och så. Idag när jobben är färre och de som söker fler, då gäller det ju att ha den här biten. För är du inte anställningsbar på minsta sätt, eller har social kompetens, då tillhör du ju de här som är sist i kön, nästan.

I detta citat framträder tyngden i kravet på ”social kompetens”. Att vara kompetent på detta sätt är att vara anställningsbar; utan social kompetens, ingen anställningsbarhet. Om intervjupersonen ger termen ”anställningsbar” samma innebörd som den har i förmedlingens interna taxonomi, där termen definierar kategori 11, de som utan vidare åtgärd kan konkurrera om anställningar på den öppna arbetsmarknaden och endast behöver förmedlingsservice (se Mäkitalos

bidrag i denna antologi), ges denna kompetensform samma vikt som till exempel tekniska och yrkesmässiga kvalifikationer. Om termen däremot ges en mer vardaglig innebörd är imperativet fortfarande lika starkt: den som saknar social kompetens går helt enkelt inte att anställa. Det fanns dock, enligt ett flertal förmedlare, en baksida av talet om social kompetens. De ansåg att termen var ett modeord, som kunde betyda lite vad som helst. Därmed blev det också lättare för arbetsgivarna, befarade man, att ställa krav som kunde exkludera vissa sökande. Arbetsmarknadens krav var helt enkelt inte alltid legitima (jämför Hertzberg, 2003:83ff).

Ambivalensen till trots låg frågan om informella kvalifikationer låg högt uppe på arbetsförmedlarnas agenda. Uppmärksamhet på informella kvalifikationer var vanligtvis också etablerad på intervjupersonernas respektive förmedlingskontor. Undervisningen i jobbklubbarna och datorteken var ofta inriktad på att lära deltagarna hur man söker arbete. Man lärde ut hur en genomarbetad och korrekt platsansökan bör se ut: vilka formuleringar och artighetsfraser som är lämpliga, hur orden stavas på ett korrekt sätt, hur den sökande bör beskriva sig själv och motivera varför han eller hon anser sig själv vara kvalificerad, samt hur man åstadkommer ett snyggt dokument i ett ordbehandlingsprogram. Till det stoff som lärdes ut hörde också kunskaper om hur den arbetslöse bör agera vid en anställningsintervju, och, åtminstone i en del fall, vad man bör respektive inte bör göra över huvud taget i arbetslivet – ”arbetslivets osynliga regler”. En närmare beskrivning av denna form av åtgärder återfinns i Daniel Persson Thunqvists bidrag till denna volym.

Att frågan om informella kvalifikationer och social kompetens hamnade så pass högt upp på intervjuernas dagordning kan bland annat förklaras med hänvisning till den svåra situationen på arbetsmarknaden, men också till den programmatiska prioriteringen av arbetsgivarnas önskemål som det platsorienterade arbetssättet medförde (Ahrne, 1989:103; Neergaard, 2004). I detta arbetssätt prioriteras uppgiften att hitta lämpliga sökande till de befintliga lediga platser som anmälts till förmedlingen framför uppgiften att hitta lämpliga vakanser till de sökande. Via Arbetsmarknadsverkets datorterminaler får förmedlaren kunskaper om lediga platser i hela landet. När informationen om en plats mottas börjar förmedlingsarbetet. Förmedlaren kommer överens med arbetsgivaren om hur informationen ska spridas, och vilken övrig service som ska ges. Ett vanligt förfarande är att förmedlaren gör ett personligt urval av de sökande, som han eller hon personligen rekommenderar för arbetsgivaren. En stor del av de lediga platserna offentliggörs inte; ofta anses det vara alltför resurskrävande för arbetsgivarna att hantera många sökande. Det gäller i synnerhet under lågkonjunkturer med få vakanser och många sökande. När platsförmedlaren finner att en sökande passar in i den ”kravprofil” som arbetsgivaren har för en specifik vakans, får han eller hon en anvisning till denna plats.

Detta arbetssätt innebär att den arbetslöses sökande efter lediga platser, kommer i fokus för det förmedlande arbetet, men även dennes sätt att agera på arbetsmarknaden. Förutom att de sökande får formella anvisningar krävs även att de ska söka andra lediga platser – annars riskerar de att få sin ersättningsrätt ifrågasatt. Den arbetslöse anmodas att söka arbete utan direkt hjälp från förmedlingen, med hjälp av alla tänkbara formella och informella informationskanaler och kontakter. Arbetssökandet bör enligt detta ideal vara organiserat som ett heltidarbete, och förmedlaren kontrollerar att så är fallet. Det innebär att den arbetslöses egna aktiviteter kommer i fokus för handläggarens intresse: hur många arbeten söker denne? Hur går själva arbetssökandet till? Söker man arbete på rätt sätt?

Uppmärksamheten på den arbetslöses sätt att söka arbete riktar också uppmärksamheten på hur denna agerar med arbetsgivaren. Det gäller inte endast att svara mot arbetsgivarens krav på ”social kompetens”, man måste också kunna vara ”socialt kompetent” i mötet med denne. Det påpekade att flertal förmedlare under intervjuerna (Hertzberg, 2003:88f). Det var mot bakgrund av detta som (den föregivna) kunskapsbristen hos ungdomarna i kategorin ”invandrare” blev problematisk, och det var därför som det fanns ett behov av den utbildning som jobbklubbarna och liknande åtgärder erbjöd. Många ungdomar betedde sig på ett sätt som arbetsgivarna kunde uppfatta som respektlöst eller oartigt, befarade man. En del intervjupersoner redogjorde även för erfarenheter där interaktionen mellan rekryteringsansvarig och unga män – det var huvudsakligen dessa som tillskrevs kunskapsbristen i fråga – inte hade fungerat och en möjlig anställning gått om intet. Bristen på kunskap om hur man som sökande borde agera i mötet med en arbetsgivare tillskrevs det förhållande att de hade haft för få kontaktytor mot arbetsmarknaden i Sverige, vilken i sin tur antogs vara en konsekvens av föräldrarnas marginella och utsatta position på arbetsmarknaden. Men frågan om huruvida ungdomar i kategorin ”invandrare” har sämre kunskaper om arbetslivets informella sociala regler diskuterades inte enbart i termer av kunskap eller kunskapsbrist. Ett flertal intervjupersoner ansåg att det också var en fråga om kultur och kulturell tillhörighet. De informella sociala reglerna, som till exempel informella regler för att passa tider, antogs vara *kulturellt* formade.

Karin: Nä, men jag tror faktiskt att det [social kompetens] är, och att det blir, jätteviktigt. Och jag vet en massa alltså, jag vet hur man får ett jobb, och jag vet hur vi är, och vad vi förväntar oss. Det där är ju svårt, tänk bara på kroppsspråket. [...] Man kan i viss mån träna det. Jag har varit med invandrare och följt med ut till arbetsgivare, [som representant] för oss [på arbetsförmedlingen], då. Då vill ju jag att jag kan hålla mig lite i bakgrunden, och att den här killen då frågar lite om jobbet, och hälsar och tar i hand, tittar i ögonen, och inte som en del gör, så här ((intervjupersonen tittar demonstrativt bort, för att illustrera)), vänder sig bort och tittar någon

annanstans. Då är det till slut bara jag som står och pratar, bara därför att det i deras kultur är jätteoartigt att se varandra i ögonen, eller att han som söker jobb inte skulle drömma om att ta i hand, eller att man inte vill verka för nyfiken ((skratt)), såna där grejer ... jag vet inte, det var många år sen det hände mig första gången. Jag var jättearg på den här personen när vi gick hem: ”här har jag åkt med dig, och du är fullständigt ointresserad, och det var jättepinsamt att vara med dig, här har man gått och frågat”, och han hade gjort sitt bästa då, som han trodde. Ja, han visste ju inte alls hur det var här, och sånt där, det är ju viktigt, det borde man ju ha mer om.

När kulturbegreppet infördes i intervjudiskursen fick avvikelsen från arbetslivets sociala koder en delvis ny innebörd. Den var inte längre en anomali eller kunskapsbrist, utan en del i ett större socialt sammanhang, där det avvikande agerandet beskrevs som ett socialt accepterat sätt att bemöta andra människor. Genom att kulturbegreppet relateras till en grupps sociala system tillskrivs det främmande tankesättet, beteendet eller värderingen en viss logik, den blir så att säga ”läsbar”. Med kulturbegreppet blev kunskapsbristen således en skillnad som går att förklara med hänvisning till härkomst och tydliga och föregivet tvingande grupplojaliteter; det implicerar ett sätt att tala som framhäver skillnader mellan svenskar och kategorin ”invandrare”. Likheter mellan dessa två kollektiv hamnade i bakgrunden, liksom skillnader inom gruppen eller kategorin. Talet om kultur implicerade här en isärhållande logik.

Därtill kommer, att det huvudsakligen var negativt värderade avvikelser från svenskheten som kulturbegreppet får förklara (jämför Knocke & Hertzberg, 2000:100). I intervjuerna förekom ett trettiotal längre resonemang där ordet ”kultur” var ett centralt begrepp, och föregivet icke-svenska fenomen diskuteras. I över tjugo av dessa var det *negativt* värderade företeelser som kommenteras, i de resterande fallen användes det för att förstå mer neutrala värderade fenomen. Inte i ett enda fall var ”det främmande kulturella” positivt eller värdefullt i sig. Kulturbegreppets möjlighet att understryka tankars och handlingars kollektiva aspekter gjorde det till ett potent diskursivt verktyg för att knyta negativt värderade egenskaper till ett helt kollektiv. I det här sammanhanget var det också tydligt, att *i den mån* som de intervjuade angav en möjlig orsak till varför ungdomar inte agerar i enlighet med arbetslivets sociala koder, så ansågs deras kulturella tillhörighet vara en av de viktigaste.

Någon värdemässig relativism följde inte med kulturbegreppet, snarare tvärtom. Kraven på anpassning – och iakttagande av arbetslivets underförstådda sociala regler – blev absoluta, i den meningen att något pragmatiskt skäl inte längre behövde anges. Svenskheten och den svenska kulturen föreföll vara skäl nog. Det icke-svenska var negativt värderat i sammanhanget, bland annat för att det ansågs vara icke-funktionellt i relation till arbetslivets krav. Det kulturellt härledda svenska agerandet framstod däremot som det icke-funktionellas mot-

sats. Det var visserligen kulturellt, men också funktionellt; korrekthet och punktlighet är till exempel centralt i intervjupersonernas beskrivningar av svenskhet. Detta står i motsats till de egenskaper i ”de Andras” kultur som intervjupersonerna framhöll, till exempel benägenheten att hålla strängt på sin kulturs normer och värderingar, och framhäva vissa kulturella drag för att på ett individuellt plan stärka självkänslan och på ett kollektivt plan förstärka gruppsammanhållningen. Kulturbegreppet användes generellt sett för att sammanfatta agerande som värderas negativt, oavsett om den negativa bedömningen baseras på pragmatiska eller icke-pragmatiska bevekelsegrunder.

Normer och värderingar kring genusrelationer

Intervjupersonernas beskrivning av arbetslivets krav på informella kvalifikationer och iakttagande av arbetslivets implicita sociala normer artikulerades, som vi såg ovan, i en ”problembeskrivande” form (jämför Knocke & Hertzberg, 2000:65ff). Det var i denna form som incitamentet till en värderande hållning fanns; det var då man talade i termer av rätt och fel – implicit eller explicit. Arbetslivets krav utgjorde själva grunden för den etik de formulerade. De imperativ som gör svenskheten till en ”moral community” (Flett, 1979) bottnade i första hand i den normalitet som arbetsmarknaden och dess funktionssätt utgör. Den svenska normalitetens krav blir därmed arbetsmarknadens krav. Men det fanns också en del krav som inte var pragmatiska i denna mening. De intervjuade värderade då snarare ungdomarnas agerande med hänvisning till att rätt var rätt och fel var fel. Detta sätt att resonera blev tydligt när intervjupersonerna beskrev olika förhållningssätt och ideal kring manlighet och kvinnlighet, som de tillskrev ungdomar med invandrarbakgrund. Frånvaron av frihet och jämställdhet var centrala i dessa beskrivningar. Arbetsförmedlarna ansåg att icke-svenska grupper normer och ideal kunde försämra möjligheterna på arbetsmarknaden för många unga kvinnor, och ibland framhölls detta som den mest försvårande omständigheten över huvud taget.

Arbetslivets krav utgjorde grunden för arbetsförmedlarnas problematiserande ansats. ”De Andras” genusordningar och företagens efterfrågan var, enligt förmedlarna, inte alltid förenliga. Det förefaller därför rimligt att anta att dessa problembeskrivningar till viss del är uttryck för påverkan från arbetsgivarna. Vare sig denna påverkan är intentionell eller inte, är det likväl rimligt att anta att arbetsförmedlingens arbetssätt och regelverk bidrog till denna problemdefinition, eftersom de genusordningar som begränsade de unga kvinnornas handlingsutrymme hindrade dem från att söka arbete på det sätt som det platsorienterade förmedlingsarbetet påbjuder.

Fredrik: Eh, om man jämför då så att säga med den utbildning som de har, och de önskemål som de har, om arbete, går det att säga någonting om ((utelämnade ord)), så att säga, gör man den bedömningen om de har realis-

tiska eller orealistiska önskemål? Och i så fall, vilket är vanligast? Har de realistiska eller orealistiska önskemål?

Monika: De här tjejerna som har gått handels- och kontorslinjen, och som vill jobba i butik, eller på ett litet kontor kanske, det är väl inte orealistiskt, för att det stämmer ju med utbildning och att man kanske har praktiserat. Det är väl inte alls omöjligt. Det enda man kan ha emot där, det är väl att det är väldigt många, de här som inte vill jobba i butik, som då inte kan tänka sig att jobba kvällar och helger. Jag kommer ju från detaljhandeln, i så många år, så att jag säger till dem ”du, du måste ju kanske kunna börja jobba på kvällar och helger”. Men då kan det ju kanske vara kulturella hinder. Maken eller familjen vill inte att tjejen då är ute på kvällar eller helger. De kanske har småbarn och, då – maken kan ju inte passa barnen, då. Man kan bara jobba dagtid, nio till sjutton, då. Och det är ju ett hinder om man ska jobba i butik. Då kanske man inte får jobbet på grund av det. Så att det finns många såna hinder.

Fredrik: Är det vanligt med såna hinder, alltså?

Margareta: Mm, det är det.

Monika: Det är liksom ((utelämnat ord)), varje vecka har jag de här turkiska tjejerna/

Margareta: /Och det är ju inte bara det, det är ju det här med barnpassningen också, som är ett stort problem, de får inte in dem på dagis och så där.

Monika: Trots att de erbjuds praktik, så kan de inte ta det, kommunen inte ställer upp.

I linje med den pragmatiska ansatsen motiverades kraven på anpassning till föregivet svenska genuspraktiker med hänvisning till arbetsmarknadens efterfrågan. Men samma krav motiverade också på andra sätt, som när en generell anpassning till svensk kultur och svenska traditioner förespråkades, och då behövdes inte längre ett pragmatiskt rättfärdigande. Här tydliggörs således en principiell skillnad, låt vara att de två olika sätten att motivera anpassning ofta flätades samman. De nämndes ofta i samma andetag, och då blev gränsen dem emellan svår att urskilja i det generella kravet på anpassning eller assimilation.

Flera intervjupersoner argumenterade uttryckligen för att män i kategorin invandrare borde förändra sitt sätt att se på genusrelationer, och artikulerade krav på anpassning till föregivet svenska normer. I det följande citatet ser vi ett exempel på detta. Detta citat följde på en fråga huruvida intervjupersonen ansåg att det fanns andra samhälleliga institutioner än arbetsförmedlingen som kunde förhindra en negativ utveckling på arbetsmarknaden för ungdomar med invandrabakgrund. Frågan blev startpunkten för ett längre resonemang, där intervjupersonen inte bara redogjorde för vilka aktörer eller institutioner som hon ansåg

kunde bidra till en positiv utveckling, utan också för vad som på ett generellt plan borde göras.

Johanna: Nä, jag tycker att man i skolan på något sätt måste jobba med det svenska språket. Det är ju inte bara invandrarna som är dåliga på det.

Fredrik: Nähä, det är det inte?

Johanna: Nej. Det är många, många svenskar. Och där är väl skillnaden att de skriver som krattor. Ja, okej, man behöver inte ha en vacker handstil, men man ska ändå kunna stava. Man ska ha ett ordförråd som täcker mer än ”tja ba”. Det är ju trevligare ((skratt)). Ja, och det där är ju skolans grej, och det gäller inte bara invandrare, utan det gäller alla, men kanske det gäller extra mycket för dem som inte har det i blodet. Det måste det väl vara. Möjligen att man kanske ska börja i skolan genom att tala om, det är klart att man ska behålla sina egna kulturer, religioner, eller vad det nu är. Men när man nu bor i Sverige får man inte vara främmande för att ta in – så får man ju inte glömma bort att vi också har vissa traditioner och vanor. Vi slår inte våra fruar, och vi mördar inte våra systrar om de går ut på krogen, och såna där saker. Vi gör bara inte så, det måste ju de acceptera och ta in. Där har vi ju några sökande som tycker att det där är helt okej. Och det där kan ju vara ett problem för en tjej, att förmedla för en kille som ... inte tycker att jag är vatten värd.

Fredrik: Därför att du är/

Johanna: /Därför att jag är kvinna, ja.

Kontrasten mellan kategorierna ”vi” och ”de Andra” respektive ”vårt” och ”deras” görs mycket tydlig i det här intervjuutsnittet. Det kollektiv som intervjupersonen frammanar genom pronomenet ”vi” syftar rimligtvis på gruppen svenskar. Värderingarna och normerna kring genus hos den grupp som hon identifierar sig med beskrivs negativt, med utgångspunkt i vad personerna i denna grupp *inte* gör: ”vi slår inte våra fruar och vi mördar inte våra systrar om de går ut på krogen /.../ vi gör bara inte så”. Samtidigt underförstås att det finns en annan grupp där man utför, eller åtminstone accepterar, de handlingar som beskrivs. ”De Andra”, de icke-svenska, tillskrivs en disposition att praktisera eller acceptera dödligt övervåld. De utgör en kontrastiv restkategori – de som acceptera det som vi svenskar *inte* accepterar. Denna disposition beskrivs i direkt samband med att intervjupersonen diskuterar rätten till att undslippa kulturell assimilation. Hon hävdar först att personer i kategorin invandrare har rätt att ”behålla sina olika kulturer, religioner, eller vad det nu är”, men tillägger sedan att rätten är begränsad. I första ledet av påpekandet gör intervjupersonen sig till tolk för en kulturell relativistisk hållning, och i det andra ledet pekar hon ut gränserna för samma relativism. Hustrumisshandeln och syskonmordet anförs som exempel på handlingar som inte kan accepteras i en kulturell relativistisk ordning.

Eftersom diskussionen handlar om kulturrelativismens gränser, förstärks intrycket av att intervjupersonen betraktar dessa former av våld som kulturellt och/eller religiöst bestämda handlingar. I "de Andras" norm- och värdesystem är det, enligt denna framställning, möjligt att rationalisera och legitimera detta våld. I framställningen av den etniska segregationens orsaker implicerades således att de unga kvinnorna blev orätt behandlade av männen i deras omgivning. Männen begränsar deras handlingsutrymme genom att ställa krav som är svåra att leva upp till, om man samtidigt ska beakta arbetsförmedlingens och arbetsmarknadens krav. Kvinnorna framställdes därmed som beklagansvärda och männen som klandervärda. Intervjupersonernas uppdelning mellan rätt och fel var nästan lika tydlig på den här punkten som i den generella uppdelningen mellan den jämställda svenskheten och det icke-jämställda och icke-svenska.

De unga muslimska kvinnornas bruk av hijab rubbade dock denna binära etiska ordning. De intervjupersoner som diskuterade detta klädskick var alla eniga om att unga kvinnor i hijab hade det svårare än de flesta på arbetsmarknaden, och att en väsentlig del av dessa svårigheter härstammade från det faktum att arbetsgivare var ovilliga att anställa personer klädda i slöja (Knocke & Hertzberg, 2000:121). Vid beskrivningen av detta förhållande märktes också en kritisk udd riktad mot arbetsgivarna. Deras ovilja att anställa hijabklädda kvinnor betraktades i så måtto som illegitim. Den framställdes som en produkt av en negativ förförståelse snarare än av en rationell bedömning av de unga kvinnornas kompetenser och kvalifikationer. Intervjupersonerna ansåg i detta avseende att det var de enskilda arbetsgivarnas åsikter och preferenser som fällde avgörandet; deras efterfrågan på arbetskraft beskrevs inte som ett spel mellan anonyma och generella krafter, som till exempel konjunkturen på arbetsmarknaden eller arbetslivets organisationssätt. Man höll det för sannolikt att arbetsgivarna hade en negativ förförståelse gentemot unga kvinnor med hijab, och att denna negativa förförståelse gjorde det svårare för dessa unga kvinnor att komma in i arbetslivet. Arbetslösheten förstås därmed som ett samhällsligt problem, snarare än ett personligt. Den arbetslöses beroende av andra personers handlande framhålls.

Men därmed var inte allt sagt i saken. För en del intervjupersoner var det här mer än en fråga om arbetsgivarnas attityder. Det framkommer i det följande citatet. När jag intervjuade denna intervjuperson återkom hon vid ett flertal tillfällen till frågan om hur de unga hijabklädda kvinnornas svårigheter att komma ut i arbetslivet skulle förstås.

Fredrik: Får du den uppfattningen, om vi nu pratar i breda och generella termer, att deras önskemål om jobb är realistiska eller orealistiska, mot bakgrund av deras utbildning och erfarenhet?

Anna: Jag tror att de är realistiska i förhållande till sin utbildning. Men sedan finns det vissa önskemål som är orealistiska av andra skäl. Jag har till exempel, bara som ett exempel då, en förtjusande trevlig liten flicka, som är

född -74 eller någonting sånt där. Hon har en bra bakgrund, en bra erfarenhet, och hon vill jobba på kontor eller i affär. Men hon kan aldrig, jag kan lova dig, det kommer att bli dösvårt att få ut henne, för hon har sin sjalett och sitt huckle, och det släpper hon inte. Det spelar ingen roll vad hon har med sig i bagaget. Och det här är ett bekymmer, och det här får vi prata om. Även om det är känsligt, får vi ta upp det. Och jag vet inte, ibland får jag väl den uppfattningen att ”nä, den tar jag av mig när jag söker jobb” ((skratt)), och jag kan inte kolla det.

Fredrik: Nä, det är ju svårt.

Anna: Ja. Och det där är ju jag tveksam till ibland, när jag letar jobb till henne. Jag undrar om jag kan skicka henne dit. Där måste jag ju säga, att personlighetsmässigt är det en förfärligt trevlig person, förfärligt bra och utåtriktad och alltihopa. Men, det får man väl nästan inte säga, ”fick jag bara av dig det där hucket, så skulle du nog få jobb var som helst” ((skratt)).

Intervjupersonen har uppenbarligen gjort den erfarenheten att arbetsgivare ofta undviker att anställa unga kvinnor som klär sig på det här sättet. Hon tror att det kommer det att bli ”dösvårt” att få ut den unga kvinnan i arbetslivet, trots att hon är förtjusande, trevlig och har en ”bra bakgrund”. Orsaken till svårigheterna ligger i ”hucket”. Genom att insistera på att bära detta plagg är den unga kvinnans sökmönster orealistiska, anser intervjupersonen. Det är också upp till den unga kvinnan att ändra på sig, om omständigheterna ska bli mer gynnsamma: om hon tar av sig ”det där hucket”, kan hon få vilket arbete som helst. Den unga kvinnans vilja att klä sig i hijab framstår som problemets kärna, snarare än arbetsgivarens motvilja att anställa henne (Knocke & Hertzberg, 2000:119f).

Kulturbegreppet var relevant för intervjupersonerna även i den här frågan, som en sammanfattning av det som utgör orsaken till varför unga kvinnor med invandrarbakgrund kan ha svårt att komma ut i arbetslivet. Föreställningen om att vissa grupper – etniskt, språkmässigt eller religiöst definierade – kollektivt bär upp genusnormer som gjorde att de unga kvinnorna inte sökte så många arbeten som man tyckte att de borde fanns representerad hos ett flertal intervjupersoner. Förhållandet mellan genus och etnicitet framhölls tydligt. På så vis underströks den traditionsstyrda bestämningen av människors aktörsskap. Samtidigt tillskrevs den svenska kulturen egenskapen att kvinnor får agera förhållandevis fritt och självständigt i relation till konventioner och traditioner; det handlande som är en produkt av svenskheten framställdes som på en och samma gång kulturellt och individuellt, genomtänkt och viljemässigt.

Wuokko: Ja, vänta nu... Jo, du nämnde någonting, som jag också är intresserad av, du sade någonting om hur många kvinnor, eller tjejer och killar som var med i det här projektet. Och du sa någonting intressant här från början, om de unga kvinnorna, att de hade mer tåga, eller?

Gun: Jag tror, alltså, att eftersom vår kultur nu ändå har betalt ett ganska högt pris, som jag ser det – vi kvinnor får ändå vara lite grann utifrån vårt huvud, inte bara efter konventionen eller traditionen, eller annat. Så när man kommer till Sverige, så tror jag att det för många kvinnor finns där en lockelse, någonting som kan innebära en ((utelämnat ord)). För män där- emot som kommer från – nu skall jag inte generalisera över kulturer, även om jag har gjort det. Det vore ju löjligt och säga annat. Men jag skall inte nämna, vilka jag tänker på. Men jag tror ju att det för vissa män så är det ett jättehotfullt scenario att komma till Sverige och ser hur ens kvinna eller hur ens dotter faktiskt ((utelämnat ord)). Jag tror det är ett sorgearbete.

Är jämställdheten svensk?

Ovan beskriver jag hur normer, ideal och praktiker relaterade till genusrelationer används som markörer för tillhörighet eller distans. Genusrelationerna i sig ligger utanför studiens fokus. Genom att lyfta fram de gräns- och identitetsmarkerande respektive positivt eller negativt värderande momenten i intervjupersonernas framställningar fokuserar jag på konstruktionen av ”vi” och ”de Andra”. Med inspiration från den fenomenologiska sociologin (Schutz, 1970; Berger & Luckmann, 1979) sätter jag därmed sanningsanspråken i intervjupersonernas utsagor ”inom parentes” – jag avstår från att bedöma sanningshalten och riktigheten i deras förklaringsmodeller och problembeskrivningar. Frågan om sakernas natur eller essens ställs tillfälligt åt sidan (Schutz, 1970:316), i syftet att tydliggöra de olika inkluderande och exkluderande gränsmarkeringar och tillhörande framställningar som uttrycks i det etniska idiomet. Det innebär emellertid *inte* att jag ifrågasätter de unga kvinnornas erfarenheter av att vara måltavlor för underordnande eller förtryckande handlingar, vare sig dessa handlingar är en konsekvens av hierarkiska genusordningar eller andra maktrelationer. Inte heller ifrågasätts det förhållande att kvinnors underordning är en realitet, såväl i de länder/regioner som intervjupersonerna pekar ut som i Sverige.

Genussystem och -hierarkier är som bekant olika beskaffade i olika sociala grupper, och innebörden av kategorierna ”manligt” och ”kvinnligt” varierar mellan olika sociala och historiska kontexter (Kulick, 1987; Glenn, 1999). De normer, värderingar och praktiker som är relaterade till genusrelationer skiftar mellan och inom olika klasser, regioner, etniska grupper, nationer och transnationella sociala sfärer. Därtill kommer att många nationalstater skiljer sig åt i graden av institutionalisering av jämställdhetssträvanden, vilket bland annat kommer till uttryck i utformningen av skattesystem eller förekomsten av föräldraförsäkring eller offentligt finansierad barnomsorg (Hirdman, 1994). Variationerna mellan olika system och hierarkier kan således förklaras på olika sätt. I mitt intervju-material var det tydligt att begreppet ”kultur” gavs en konsekvent prioritet, och att andra möjliga sätt att förklara mäns frihetsinskränkande agerande hamnar i

bakgrunden. Jämställdheten blir primärt en etnisk fråga. När det etniska kulturbegreppet blir det viktigaste ”skillnadsskapande” verktyget förflyttas också blicken bakåt, till de socialisationsprocesser som pågått tidigt i individernas biografier, och de omständigheter som påverkar i nuet hamnar i skuggan. Paulina de los Reyes hävdar att en liknande aspektblindhet är etablerad i svensk offentlighet, vilken tar sig uttryck i att invandrarkvinnor förutsätts vara föremål för könsdiskriminering endast inom den egna gruppen då det i övrigt förutsätts att det råder en jämställdhet i det svenska samhället. Det finns en stor obalans mellan det intresse som ägnas denna fråga och det som ägnas situationen i arbetslivet där kvinnorna främst diskuteras i termer av kulturella traditioner från hemlandet, familjebundenhet och hinder för anställningsbarhet. Aspekter som karakteriserar kvinnoarbetet i Sverige som till exempel koncentrationen till låglöneyrken, yrkessegregering, bristande rörlighet och svårigheter till avancemang diskuteras däremot sällan. Att välutbildade kvinnor har arbetsuppgifter under deras kompetens är ytterligare ett problem som faller utanför jämställdhetens etniska gränser. Könsdiskrimineringen har fler än ett ansikte men en diskussion som relaterar jämställdheten till den sociala och kulturella mångfald som karakteriserar Sverige idag har ännu ej påbörjats. Avsaknaden av detta perspektiv har bidragit till att göra jämställdhet till en arena för att konstruera svenskheten och därmed bidra till att marginalisera invandrare (de los Reyes, 2001:91).

Att jämställdheten kan vara en ”arena” för att konstruera svenskhet framkommer med tydlighet i mitt intervju-material. Hur kan det faktum att genus sätts så pass högt upp på dagordningen förstås, och varför blir just jämställdhet en markör för en svensk etnisk identitet, och konstruktionen av en imaginär svensk gemenskap? En möjlig tolkning är att denna självpresentation är en produkt av den historia av kamp för kvinnors fri- och rättigheter som pågått i Sverige under 1900-talets gång, och som har haft vissa framgångar. Denna politiska kamp har till exempel resulterat i att vissa särskiljande och för kvinnorna underordnande juridiska och fiskala arrangemang har tagits bort, och att åtgärder som syftar till en jämlikare arbets- och inkomstindelning institutionaliserats. Detta är en tolkning som ligger förhållandevis nära den ”svenska självpresentation” som våra intervju-personer uttryckte. Sverige framstod där, i ett internationellt och jämförande perspektiv, som en av jämställdhetens föregångsländer.

Andra tolkningar är också möjliga. Det jämförande perspektivet i det etniska idiomets logik framhåller *skillnader mellan* och *likhet inom* grupper. De flesta aspekter av det sociala livet kan lyftas in i detta kontrasterande språkspel och göras etniska eller nationella, så även genussystem eller -kontrakt. Med den jämförande metod som återfinns i det etniska idiomet krävs inte mer än en eller ett par passande jämförelsepunkter, i form av andra nationer eller etniska kulturer, för att det svenska samhällets institutionaliserade jämställdhetssträvanden ska kunna framstå som ett föredöme. Intervju-personerna har också funnit dessa kontrastiva referensgrupper. Med hjälp av lämpliga jämförelsepunkter framträder

den egna föreställda gemenskapens företrädare. Det etniska idiomet tillhandahåller utrymme för att med ”de Andras” genusordning som kontrastiv identitet framställa den föregivet svenska praktiken som ideal, även om den befinner sig på ett långt avstånd från det helt jämställda läget. Variationer mellan genusystemen kan beskrivas med en isärhållande och hierarkiserande logik.

En möjlig tolkning är att frågor om genusrelationer och därtill kopplade värderingar och ideal också tillhandahåller ett utrymme, där det är mer legitimt än på andra håll att uttala mycket negativt laddade åsikter om ”de Andra”. I den mån föreställningar om censurerande instanser som till exempel kravet på politisk korrekthet (Hertzberg, 2002) i den etnicitetspolitiska diskursen är väl etablerad, kan det finnas en efterfrågan på legitimitet. Även ett generaliserande och mycket negativt omdöme kan laddas om och rättfärdigas om det tolkas som ett försvar av en (svensk) jämlikhetstanke. Samtidigt blir relationerna mellan kvinnor och män en projektionsyta för en positiv självvärdering. Michael Billig (1995) tangerar denna tankegång i *Banal Nationalism*: när immigranter eller etniska minoriteter beskrivs som intoleranta, sätts majoritetens egen intolerans mot det avvikande inom parentes. Det är ”de Andra” som är omoraliska. Den egna gruppen får istället sin goda, moraliska karaktär bekräftad, samtidigt som frågan om hur mötet med ”de Andra” bör organiseras på ett rättvist sätt försvinner ur sikte. Idén om en mer ömsesidig integrationsprocess försvinner – tillfälligt eller mer temporärt – från dagordningen. För ”de Andra” återstår endast anpassning och assimilering (Billig, 1995:82).

Denna kontrastiva och normativa logik förekom även i den europeiska kolonialismens värdeskalor och framställningskonventioner. Koloniserarna framställde kvinnorna i de koloniserade länderna som utsatta för ett djupgående manligt förtryck, och därmed i behov av hjälp. När de tilldelade sig själva rollen som dessa kvinnors befriare, kunde det koloniala projektet förstås som en frigörande och civiliserande mission (Spivak, 2002:125). Mohanty (1999) och Spivak (2002) anser till exempel att den västerländska feminismens bild av kvinnor i tredje världen till viss del har präglats av dessa koloniala stereotyper. Mohanty finner att det i detta politiska projekt frammanas en bild av en genomsnittlig ”tredjevärldenkvinnor” som lever ett i grunden otillräckligt liv, präglat av sexuellt förtryck, okunnighet, traditionsbundenhet, religiositet och familjeorientering. Denna idealtypiska kvinna framställs som ett offer, och en negativ kontrast till bilden av den västerländska kvinna, som är modern, utbildad, fri att handla som hon vill och som har kontroll över sin kropp och sin sexualitet (Mohanty, 1999:198f). Den bild av ”tredjevärldenkvinnor” som Mohanty återfann i den västerländska feminismens texter har vissa beröringspunkter med den bild av unga kvinnor i kategorin invandrare som framträder i intervjudiskursen. Deras framställning tangerar också den bild av ”invandrarkvinnor” som ofta förekommer i media (Brune, 2004). Därtill kommer att intervjupersonernas (själv)presentation av den jämställda svenskheten har en påtaglig likhet med den

självbild som västerländska feminister, enligt Mohanty, uttrycker. Likheterna implicerar att de intervjuades omtanke om de unga kvinnorna i kategorin invandrare delvis kan förstås mot bakgrund av denna representationshistoria.

Det svenska språket

När de intervjuade platsförmedlarna och vägledarna beskrev och förklarade de hinder och möjligheter som ungdomar i kategorin invandrare mötte, fäste de stor vikt vid deras sätt att tala svenska. Just de personer som hade svårt att förstå och göra sig förstådda på svenska ansågs var de som hade de största svårigheterna med att få jobb och ett fotfäste på arbetsmarknaden. Kunskapsbristerna ansågs ha blivit så mycket mer betydelsefulla och kritiska, eftersom kraven hade ökat under 1990-talet, i och med den organisatoriska omvandlingen av arbetslivet och den stigande arbetslösheten. Numer krävde arbetsgivarna inte enbart en ”bra svenska”, de krävde ofta en ”perfekt svenska”.

Fredrik: Du nämnde arbetsgivarnas krav, och det är ju bland annat det som jag har tänkt att fråga om. Du sa att det var hårda krav.

Erik: Ja, eller vad ska jag säga, håller du med om det, Magdalena? [Magdalena: Mm.] Det är hårda krav, när det gäller typ kontorister eller vad det nu är man talar om. Det är ju oftast krav på svenska språket, det är A och O, naturligtvis, i tal och skrift då. Eller vad säger du? [Magdalena: Ja, precis.] [...] Men det är språket alltså.

Fredrik: Ja, just det. Men jag tänkte, du pratade om vad som är perfekt svenska. Det här med vad som är perfekt svenska kan ju vara svårt att bestämma. I så fall finns det väl säkert svenskar som inte heller pratar perfekt svenska. Men här är det alltså fråga om en svenska som ((ute-lämnade ord)), ja, hur brukar de (arbetsgivarna), brukar ni fråga ”vad menar ni med perfekt svenska?”.

Magdalena: Då säger de oftast, att det ska vara perfekt i tal och skrift. Att man ska kunna uttrycka sig, och det ska inte låta så där väldigt ansträngt, som att man har svårt att prata. Man ska prata/

Erika: /Inte perfekt så, vem talar perfekt? Det finns ju dialekter i Sverige. Men man ska ju kunna göra sig förstådd, som Magdalena säger, och stava rätt, och skriva så där. Det är den grunden.

Magdalena: Och sen beror det förstås på vad det är för jobb. Jobbar du i ett företag på kontorssidan, det är klart, det måste det vara bra svenska. Det kanske är order, och man skriver fakturor.

Erik: Om man sitter i en reception så måste man ju kunna förstå när kunder ringer, och så där, och vara trevlig. Ge service, och via talet kunna kommunicera.

Det fanns, grovt räknat, två olika förhållningssätt till dessa krav på en ”bra” eller ”perfekt” svenska: ett accepterande och ett kritiskt ifrågasättande. Det accepterande förhållningssättet, som vi såg ett exempel på i citatet ovan, dominerade. Arbetsgivarnas krav beskrevs där som rimliga och rationella, utifrån de vitt skilda krav på kommunikation och förståelse som olika yrken krävde. Arbetstillivets behov av problemfri kommunikation framträdde som det rättesnöre mot vilken avvikelserna och felaktigheterna utvecklade sig. På samma sätt som i fallet med de informella kvalifikationerna och den sociala kompetensen (jämför ovan) framställdes kraven på en ”bra svenska” på ett sådant sätt, att det rent hypotetiskt skulle vara mycket svårt eller omöjligt att argumentera mot arbetsgivarna. Den diskursiva närheten var påtaglig: det föreföll som att arbetsmarknaden, den enskilde arbetsgivaren och intervjupersonen talade med en och samma röst. Det är arbetsmarknadens rationalitet som underkänner ”de Andras” svenska, om och när den är otillräcklig.

Men denna påverkan kan också komma från den egna organisationen, och det institutionaliserade sättet att kategorisera. Tidigare forskning har påpekat att det byråkratiska konstruerandet av den arbetssökande som klient medför att den språkliga och kommunikativa förmågan uppmärksammas (Franzén, 1996, 1997; Mäkitalo, 2002). Av intervjumaterialet att döma förekom detta specifika uppmärksammande vid de förmedlingar som våra intervjupersoner arbetade vid. Inte minst medförde åtgärderna att de sökandes förmåga att kommunicera uppmärksammades och bedömdes, och då inte enbart i relation till grammatiska eller lexikaliska kunskapskriterier, utan även till de mer situationella och genre-mässiga språkkrav som skriftliga eller muntliga självpresentationer ställde. Arbetsmarknadsåtgärdernas betydelse för inläringen av den ”bra” eller ”perfekta” svenskan framhålls genomgående, mer än i Ams egna presentationer av arbetsmarknadspolitiken (Ams, 1996, 1998). Detta diskursiva flöde medförde dock inte att intervjupersonerna *explicit* hänvisade till de kategorinamn som användes för att registrera de sökandes eventuella behov av åtgärder och utbildning.

I de problembeskrivningar som fokuserar på språk och arbetslöshet pekas vissa etniska grupper ut som specifikt problematiska. Den somaliska gruppen får här representera bristen och tillkortakommandet i språkligt hänseende. Det är en mycket negativ bild som framträder: gruppen beskrivs som ”ej kommunicerbar”, nästan uteslutande utan arbete och kulturellt avlägsna. Språkproblemet knyts till den etniska gruppens internt definierade gemenskap och blir till en kollektiv egenskap. Denna egenskap kan förstås som en konsekvens av den etniska kulturens praktiker och bekräftas av den mycket marginaliserade positionen på arbetsmarknaden. Det icke-svenska och kulturella värderas sålunda negativt. Men i detta specifika skillnadsskapande och hierarkiserande moment framstår en i det närmaste *icke-kulturell* rationalitet som det positiva värdet. Det är arbetsmarknadens funktionssätt som sätter gränserna för rätt och fel, snarare än idén om en svensk kultur. När språkfrågan diskuteras framkom sällan mer detaljerade

självpresentationer av en svenskhet eller en svensk kultur, vars värde *inte* behöver motiveras med hänvisning till arbetslivets krav. Arbetsgivarnas krav på den korrekta svenskan framstod i detta sammanhang som logiska och neutrala, som om de kom från en aktör som nästan helt osynlig; det var det sunda förnuftet eller efterfrågan som dikterade dagordningen och artikulerade kraven. Kraven framstod då som en konsekvens av arbetsmarknadens funktionssätt, och i första hand enbart rationella. Den ”röst” som artikulerade dessa krav var otydlig och föregivet icke-situerad, och inte heller markerades då den svenska etniciteten på ett tydligt sätt.

I denna pragmatik ser vi en tydlig skillnad mot det hierarkiserande skillnadsskapande som var för handen när intervjupersonerna diskuterade ”de Andras” genusrelationer. Det hände förvisso att arbetsförmedlarna uttryckte en värderande hållning kring det svenska språket *utan* att hänvisa till nyttan i att försöka leva upp till arbetslivets krav. Det rörde sig huvudsakligen om att man negativt värderade det sätt på vilket ungdomar i kategorin invandrare talar, när det avviker från en understådd normalsvenska. Deras ”Rinkebysvenska” ansågs inte vara en riktigt svenska. Vad som kännetecknade standardsvenskan framkom däremot inte; innehållet i denna norm var helt underförstått.

Men även om språkraven *mestadels* motiverades pragmatiskt, uttrycktes således krav som endast motiverades av en önskan att hålla den korrekt talande svenska språkgemenskapen intakt. En intervjuperson krävde till exempel att ungdomar med invandrabakgrund måste ”släppa in det svenska språket och den svenska kulturen i sina liv”. Hon uttryckte ett mer principiellt krav på anpassning eller assimilation till svenskheten. Samtidigt betonar hon viljans betydelse för språkinläringen: den som verkligen vill lära sig kan också lära sig. Omvänt torde gälla att de som inte lärt sig korrekt svenska, och därför har svårare att få arbete, inte riktigt *vill* lära sig; den individuella viljan blir därmed helt avgörande för hela frågan om social och arbetsmarknadsmässig marginalisering. Man måste vilja lära sig svenska och vilja släppa in den svenska kulturen i sitt liv.

Icke desto mindre uttrycktes också en kritik mot arbetsgivarnas krav på svenskkunskaper. Ett flertal intervjupersoner ansåg att de krav på ”perfekt svenska i tal och skrift” som till exempel uttrycktes i vissa platsannonser kunde förstås som exempel på förtäckt etnisk eller rasistisk diskriminering. Kraven var för högt ställda och illegitima. När denna dolda, diskriminerande avsikt lyftes fram förflyttades problemformuleringarnas fokus, från de arbetslösa ungdomarna till de rekryteringsansvariga. Frågan om varför ungdomar med invandrabakgrund möter fler hinder på arbetsmarknaden får här ett svar som pekar ut arbetsgivarnas roll i denna marginaliseringsprocess. Arbetslöshetens orsak förläggs till strukturen snarare än individen. Genom uppmärksammandet av den dolda och diskriminerande agendan blir det också tydligt att den diskursspridning som beskrevs ovan inte pågår utan motstånd: det är inte fråga om en enkelriktad

påverkan, från arbetsgivare till arbetsförmedlare. Det riktas en kritisk udd *mot* arbetsgivarnas och efterfrågans rationalitet. Företagens sätt att beskriva sitt kompetensbehov blir ifrågasatt, vilket vi kan se i det följande:

Anna: Sen kan man ju undra, bara om man läser de här platsannonserna som kommer, då kan man ju undra.

Fredrik: Hur tänker du då?

Anna: Ja, det kan ju stå just till exempel det här som jag säger, ”måste kunna läsa och förstå svenska flytande”. Det är ju förtäckt, alltså. ”Invandrare göra sig icke besvär”. Det är ju helt klart.

Monika: Nej, de vågar inte söka det som de är utbildade för.

Margareta: Och det beror ju på annonserna också, där de har ju såna krav.

Monika: ”Perfekt svenska språk i tal och skrift”. Ja, det är så/

Margareta: /Jag hör så ofta det att jag blir riktigt upprörd när jag ser det.

Monika: Det är ju samma sak som att ”vi vill helst inte ha invandrare”.

Margareta: Jag tolkar det så, jag tycker att det är hemskt./

Monika: /Och hur tolkar dom det, de som vill ha jobbet?.

Det hände således att idén om en ”normalsvenska” ifrågasattes. I samband med att intervjupersonerna distanserade sig från arbetsgivarnas krav, förekom det att man diskuterade innebörden i begreppet ”en perfekt svenska”, bland annat genom att ifrågasätta idén om att det fanns en enda korrekt standardform av svenska språket. Frågan om vad som är att betrakta som ”en bra svenska” föreföll då vara öppen för förhandling, även om öppenheten var begränsad – den avvikelser som fick illustrera möjligheten till oenighet i denna definitionsfråga var landskapens dialekter. Den goda eller perfekta svenskan må vara en symbol för den nationella identiteten, men trots detta gick dess homogenitet att ifrågasätta.

Konsekvenser av föräldragenerationens utsatthet

Till avhandlingens syfte hörde också att analysera gränserna för det etniska idiomets skillnadsskapande. Till viss del kom denna del av syftet i skymundan. Det var en konsekvens av det empiriska materialets innehåll. Tre av de fem teman som sammanfattar de oftast förekommande problemformuleringarna är tätt förknippade med föreställningar om etnisk eller nationell tillhörighet, och de kollektivt sanktionerade norm- och värdesystem som dessa grupper delar – sammanfattade i begreppet ”kultur”. I strävan att förstå och förklara de hinder och möjligheter som ungdomar i kategorin invandrare möter på arbetsmarkanden är den etniska tillhörigheten en vanlig social kategoriseringsform, liksom den externt definierade kategorin invandrare. Likväl fanns problembeskrivningar och orsaksförklaringar där de intervjuade *inte* relaterade ungdomarnas svårigheter med att få fotfäste på arbetsmarknaden till etnisk tillhörighet och kulturellt härledda dispositioner. Dessa formuleringar tog fasta på andra omständigheter.

Intervjupersonerna beskrev då hur geografisk segregation, socioekonomisk stratifiering och erfarenheten av att ha migrerat eller råkat ut för diskriminering påverkar en persons göromål på arbetsmarknaden. Dessa förklaringsmodeller och problembeskrivningar fokuserar på händelser i ungdomarnas tillvaro, och dessa händelsers konsekvenser. Det rör sig om händelser, som av platsförmedlarna och vägledarna antogs vara vanliga, eller till och med specifika för dem som skrivs in i kategorin invandrare, och som påverkar dessa ungdomars möjligheter på arbetsmarknaden. Den mest centrala problembiografien berörde det förhållande att föräldrars position på arbetsmarknaden påverkar barnens förutsättningar att lyckas i arbetslivet. Intervjupersonerna hade iakttagit en rad konsekvenser av föräldrarnas marginella position på arbetsmarknaden. Medvetenheten om deras utsatthet medförde till exempel farhågor för diskriminering och lågt satta förväntningar i allmänhet, och många ungdomar valde också bort studier av samma anledning. Förmedlarna tyckte sig också ha sett att ungdomar till arbetslösa föräldrar visste för lite om arbetslivet och arbetsmarknaden, eftersom dessa föräldrar på grund av sina marginella positioner i sin tur hade begränsade kunskaper att vidarebefordra. Ungdomarnas kunskapsbrister minskade sannolikheten för ett lyckosamt inträde på arbetsmarknaden, bland annat därför att de sökte fel arbeten.

Svetlana: Det som man märker här ute däremot, det kan jag ju säga, det är att jag tror att det mycket har att göra med att det är invandrare, och att som ((namnet på förorten)) ser ut, det är mycket restaurang, det är där man har kontaktnät, det är lokalvård. Man ser lokalvård, det är mycket lokalvård. Det är ganska generellt att ”det har mina föräldrar gjort”.

Fredrik: De tar föräldrarnas yrkesval?

Svetlana: Jag tror att det har att göra med föräldrarnas sätt att uppfostra sina barn. Det är så i Sverige, det finns så otroligt många invandrare som är högutbildade där de kom ifrån, men som aldrig har fått chansen, utan som har varit ((utelämnade ord)). De är högutbildade i sina hemländer, och de pluggade där i fem-sex år, och sen kommer de hit, och vad gör de då? Jo, de är lokalvårdare. Och vad får barnen höra? ”Det är liksom ingen idé att plugga, titta vad som har hänt med mamma och pappa, dom har liksom pluggat, och vad fick dom av det, jo dom är lokalvårdare.” Så att det är mycket arbete som går åt att peppa, och försöka få dem att liksom inse att ”du har samma chans som alla andra”.

De lågt satta förväntningarna beskrevs ibland som en alltför långt gången realism. En del ungdomar saknade de vidare perspektiv som förmedlarna tillskrev infödda, svenska ungdomar oftare hade. Denna skillnad förklarades i en del fall med hänvisning till etniska kulturer och traditioner, men huvudsakligen med hänvisning till till exempel ekonomiska realiteter och mer omedelbara försörjningsbehov.

Fredrik: Men vad är det för önskemål de har då? De som har önskemål om ett specifikt jobb eller sysselsättning?

Johanna: Ja, det är allt möjligt. Det är inget speciellt. Det är serviceyrken, mycket. Men det gäller ungdomar över huvud taget, som tror att restaurangjobb och kassabiträden, det kan man ta för att det är lätt. Killarna vill ha lagerarbete, det tycker de är rätt bra. [...] Men det får man säga, att de yrkena som ligger längst ned, som de tror ligger längst ned, det är de yrkena som de söker.

Fredrik: Det är det som de tror är lättast att få?

Johanna: Ja. Ja, för att de tror det. Det är pengar. Det verkar inte vara så att de egentligen bryr sig vad de jobbar med, bara det betalar sig. Erbjuder man en praktikplats eller ett datortek, så säger de: ”nej, det kan jag inte ta, jag måste ha pengar”. ”Ja, men vad har du för alternativ då? Nu har du ingenting. På datorteket får du i alla fall nånting”. Det är lite så, för en del. Det är inte säkert att det är övervägande, men det är några då, som man tycker att det är ((utelämnat ord)).

Fredrik: Så att det är så att man vill ha ett riktigt jobb, och att man inte är nöjd med en praktikplats?

Johanna: Mm.

Ungdomar med invandrarbakgrund var, enligt dessa intervjupersoner, mer benägna än andra ungdomar att prioritera ett arbete framför en sämre betald men kanske mer meriterande arbetsmarknadsutbildning. Här var det således fråga om att de låga förväntningarna förklarades med hänvisning till händelser i den arbetslöses vardag, snarare än till hans eller hennes uppväxtvillkor. Problembiografiernas långa tidsperspektiv byttes ut mot ett betydligt kortare, och ett problemscenario urskiljdes. På samma som i problembiografien beskrev scenariot hur ett initialvillkor – en erfarenhet eller en egenskap – fick ett specifikt utfall som hölls för att vara vanligt; tidsperspektivet var annorlunda men det var en liknande idealtypisk social risk som pekades ut. Andra liknande problemscenarier beskrev hur arbetslösheten reproducerade sig själv till en långtidsarbetslöshet, genom att ungdomar på olika sätt förändrade sitt sätt att leva och tänka när de blev arbetslösa.

Ett genomgående drag i dessa biografier och scenarier är att de intervjuade i huvudsak *inte* försöker att förstå ungdomarnas situation på arbetsmarknaden med hänvisning till etniska tillhörighet eller kulturell delaktighet. Här återfinns inte referenser till sociala sammanhang som är internt definierade, som till exempel etniska grupper. Det finns inte heller några referenser till de värderingar, attityder och normer som sanktioneras genom just dessa sociala sammanhang. Den etniska dimensionen var inte närvarande i det avseendet. Den binära oppositionen ”svensk/invandrare” gjordes däremot relevant i sammanhanget, då förmedlarnas sätt att beskriva ungdomarnas arbetslöshet ofta redogjorde för erfarenheter som

relaterades till ungdomarnas eller deras föräldrars invandrarstatus. Men snarare än att utgå från ungdomarnas ”självvalda” – i meningen internt definierade – identiteter, lojaliteter och värderingar, pekar förklaringsmodellerna i det här fallet mot situationer som huvudsakligen är formade av den infödda majoritetens sätt att förhålla sig till den invandrade minoriteten. Problembeskrivningarna pekar i det här fallen ytterst på de hinder som immigranter och deras barn möter, just därför att de är immigranter eller barn till immigranter, och som primärt uppkommer *oavsett* deras viljemässiga agerande. Etniciteten förefaller inte vara närvarande, men det är givetvis hypotetiskt möjligt att se majoritetens exkluderande förhållningssätt som en aspekt av *svensk* etnicitetsformering.

Logiken i de ovan beskrivna resonemang har en allmängiltig, universaliserande dimension. Den tar visserligen fasta på erfarenheter som är specifika för en speciell kategori av människor, nämligen invandrare, men likväl finns där ett implicit universaliserande drag. Framställningarna beskriver allmänmänskliga sätt att reagera på svårigheter i vardagslivet, som huvudsakligen är bestämda av mer övergripande sociala strukturer. Det sätt på vilket reaktionssättet beskrivs underförstår en generell psykologi. Vi kan alla bli missmodiga och krassa. Likheter betonas och förekomsten av olikheter underkommuniceras. Den skillnadsskapande modell av handlande, kännande och tänkande som etnicitetsbegreppet implicerar är i stort sett frånvarande i de här framställningarna.

Om kultur och etnicitet: att förklara, förstå och kategorisera

Under intervjuerna blev arbetsförmedlarna uppmanade att beskriva arbetsmarknadssituationen för ungdomar med invandrarbakgrund. Uppgiften att redogöra för etniska arbetsmarknadens segregation, och de mekanismer som ligger bakom dessa sorteringsprocesser är onekligen grannliga. Den bild som framträdde i intervjuerna pekade mycket riktigt på komplexiteten i segregationen. Intervjupersonerna hade en flerdimensionell bild av hur samverkan mellan aktör och struktur kan se ut i arbetslivet, och hur våra sätt att förstå och kategorisera andra människor påverkar deras möjligheter. En aspekt av denna flerdimensionella bild var att arbetsmarknadens efterfrågan ibland ifrågasattes. Arbetsgivarnas krav på social kompetens eller kunskaper i det svenska språket underkändes ibland – bland annat därför att man misstänkte att det fanns en diskriminerande ambition dold bakom de stränga kraven. Likväl framställdes dock arbetsmarknadens spel mellan tillgång och efterfrågan som de grundläggande reglerna för det aktivitetsfält man var delaktig i. Medvetenheten om strukturernas påverkan till trots, det vanligaste var att arbetsförmedlarna relaterade ungdomarnas situation på arbetsmarknaden till deras eget sätt att tänka och handla (Knocke & Hertzberg, 2000:68; Hertzberg 2003:24). Det är om denna sistnämnda fråga – hur de intervjuade arbetsförmedlarna beskriver ungdomarnas handlande på arbetsmarknaden, och hur de relaterar detta agerande till deras tillhörighet – som detta kapitel

avslutande avsnitt kommer att handla. Deras förståelse av arbetsgivarnas roll i arbetsmarknadens etniska uppdelning kommer inte att diskuteras; därmed inte sagt att denna fråga saknar relevans.

De diskussioner om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund som fördes under intervjuerna syftade till att förstå och ange möjliga löningar av dilemmat med den etniska segregationen på arbetsmarknaden, och dess konsekvenser för unga människor. Forskningsprojektets problematik var, som vi såg i inledningen till artikeln, på en och samma gång samhällsvetenskaplig, arbetsmarknadspolitisk och etisk. Till dessa tre aspekter lade de flesta av intervjupersoner till en fjärde: ungdomarnas integration och anpassning till det svenska. Det framkom till exempel när arbetslivets underförstådda sociala regler eller språkets betydelse på arbetsmarknaden diskuterades, men framför allt vad gäller synen på hur relationer mellan män och kvinnor bör vara beskaffade. I linje med de etniska och nationalistiska idiomens jämförande logik framstod ”det svenska” som en förhållandevis homogen helhet; en uppsättning normer, värderingar, attityder och handlingsmönster, vilka är distinkt urskiljbara från andra grupper och delade av de flesta i den egna gruppen. Viljan till anpassning till svenskhet kunde förstås som en anpassning till arbetsmarknadens rationalitet, och därmed kunde kraven på en inordning i svenskheten beskrivas som en arbetsmarknadsmässig nödvändighet. Å den andra sidan kunde kraven på en anpassning till (det svenska) arbetslivets regler och praktiker överföras till en större arena – hela (det svenska) samhället i sig.

När normen skapades på detta sätt blev imperativet riktat mot de arbetslösa i kategorin invandrare entydigt: av den som vill in i arbetslivet krävs en försvenskning. I en cirkulär rörelse kunde kraven förstärka varandra. Denna ömsesidigt förstärkande logik skapade en kraftfull norm. ”Det svenska” var synonymt med det normala, och genom i sin egenskap av normalitet var det svenska på en och samma gång det genomsnittliga och det ideala (jämför Ambjörnsson, 2004:21). Denna dubbelhet präglade de krav som implicit eller explicit framkom under intervjuerna. Å den ena sidan borde ungdomarna i kategorin ”invandrare” anpassa sig till det svenska just därför att det sammanfattade det mest frekventa beteendet eller tankemönstret på arbetsmarknaden, å den andra sidan borde anpassningen ske därför att svenskhetens normer hölls för att vara ett ideal. Det förefaller därmed som att frågan om den etniska segregationen på arbetsmarknaden under intervjuerna med arbetsförmedlarna var en ”legering” av två var för sig åtskiljda samhälleliga dilemman, arbetslösheten och närvaron av medborgare med annan etnisk tillhörighet i nationalstaten. I flera av intervjuerna och i flera de mest frekvent förekommande problembeskrivningarna tenderade det förstnämnda dilemmat till att vara underordnat det sistnämnda. Kort sagt: tyngdpunkten låg oftare på frågan om anpassning till svenskhet än frågan om ungdomsarbetslöshetens generella orsaker.

När detta specifika dilemma diskuterades, var den sociala kategorin ”invandrare” den vanligast förekommande. Att dikotomin ”svensk/invandrare” fick en central position i dessa samtal kan delvis härledas till vårt forskningsprojekts utgångspunkter. I detta projekt formulerades, som vi såg inledningsvis, syften och dilemman med utgångspunkt i en snarlik men icke desto mindre delvis annorlunda social kategori, ”ungdomar med invandrarbakgrund”, som inte är lika använd i det svenska samhället. Detta (lilla) försök att åstadkomma en perspektivförskjutning fick dock inga större konsekvenser under intervjuerna. De intervjuade föredrog det vanligare kategorinamnet, ”invandrare”, och det var ”invandrarungdomar” var den kategori vars problem som diskuterades. Med tanke på hur forskningsprojektets centrala dilemma formulerades, är det inte rimligtvis inte intressant att göra en poäng av det faktum att intervjupersonerna gjorde en koppling mellan problem på arbetsmarknaden och etnicitet eller kategorin ”invandrare”, eller att detta begrepp blir en kategori som markerar en problematisk avvikelse från den sociala normaliteten. Däremot är frågan om *hur* särskiljandet ifråga gjorde i allra högsta grad fortfarande relevant och rimlig. I det följande kommer jag att diskutera detta, med utgångspunkt i hur de intervjuade arbetsförmedlarna beskrev sambandet mellan identitet (vilka vi anser oss vara) och aktörsskap (vad vi gör och varför) för ungdomarna i kategorin ”invandrare”.

Som vi har sett i ovan, var det bland de ”aktörrelaterade” problembeskrivningar vanligt att sätta svårigheterna i relation till de arbetslösa ungdomarnas tillhörighet och kultur. Denna form av förklaring implicerar att deras marginella position på arbetsmarknaden, och därmed i samhället i stort, kan ses som en produkt av denna tillhörighet eller kultur. Det finns en omfattande forskningslitteratur, som är kritiska till att aktörer inom forskning, policy och/eller institutionell praktik fokuserar på invandrade och andra minoriteters kulturella tillhörighet när sociala problem och konflikter ska förklaras – i Sverige (Knocke, 1991; Ålund, 1991: jämför Hertzberg, 2006) och på andra ställen (Gilroy, 1987; Wetherell & Potter, 1992; Eriksen, 1993b; Steinberg, 2001). Ett argument i denna kritik riktar sig mot att betydelsen av kulturellt bestämda handlingsdispositioner överbetonas, på bekostnad av förklaringsmodeller som beskriver hur resursfördelning och maktrelationer påverkar samma dispositioner, när bakgrunden till sociala problem hos personer i kategorin ”invandrare” ska förstås. Detta leder till att samhällsliga statuskillnader eller ojämlikhet döljs, anser man, och att andra möjliga orsaker till sociala problem blir svåra att få syn på.

Vad vi kan se i denna artikel, utifrån mitt intervjumaterial, är att ”kulturaliseringen” existerar sida vid sida med andra förklaringsmodeller. Den är inte helt dominerande, och det finns uppenbarligen diskursivt utrymme för ett beaktande av hur socioekonomiska förhållanden formar ungdomars förhållningssätt på arbetsmarknaden. I arbetsförmedlarnas bild av den etniska segregationen samsas flera olika förklaringsmodeller. Med utgångspunkt i intervjuerna är det svårt att avgöra huruvida kulturella faktorer rent generellt sett överbetonas, på bekostnad

av strukturella och klassmässiga faktorer, och likaså om detta innebär att ”reella åtskillnader och problem döljs” (Ålund, 1997:12). Vad vi däremot kan se, är att kulturbegreppet *mer än något annat begrepp används för att förstå relationen mellan identitet eller tillhörighet och aktörsskap*, och hur denna relation är beskaffad.

Däremot är det uppenbart i det här sammanhanget att den etniska identiteten ges ett mycket påtagligt företräde framför andra identifikationsobjekt. Det sätts helt enkelt ett likhetstecken mellan kulturbärande kollektiv och etnisk grupp. Andra kulturbärande kollektiv nämns mycket sällan. Likaså underkommuniceras möjligheten till eller förekomsten av hybrida, mindre enhetliga identitetsformer. När andra potentiellt kulturskapande sociala sfärer i så pass stor utsträckning underkommuniceras, på bekostnad av etnicitetens föreställda gemenskap, knyts också arbetslöshetens utanförskap till den etniska tillhörigheten och identiteten. Motgångar lyfts ut ur sitt vardagliga sammanhang och får genom hänvisningen till etniska eller nationella gemenskaper en helt annan beständighet; en menings-tillskrivande process som medför att vardagslivets erfarenheter förvandlas till beståndsdelar i en kulturell ordning som upprätthåller och understödjer en fast etnisk identitet. Därmed etableras den kulturella homogenitet som i nationalistisk retorik ”aspirerar på evigheten” (Herzfeld, 1992:108). Det kulturbegrepp som används i detta sammanhang förefaller i väsentligt många delar vara överlappande med nationalistiska ideologiers kulturbegrepp.

När andra sociala arenors ”kulturformande” betydelse underbetonas framträder den etniska kulturen som tämligen homogen och enhetlig. Det är i första hand det etniska som antas forma aktörsskapet, och dess påverkan är likartad – tvärs igenom hela gruppen och dess gemenskap. Likheterna inom den etiska gruppen och dess föregivet ensartade kultur betonas därmed, på bekostnad av olikheten. Givet denna likformighet tillskrivs kulturen en mycket stark påverkande förmåga. Det anammas ett synsätt på kultur i vilket ”det råder en entill-en-relation mellan moralisk ordning och människors handlande” (Lithman, 1987:35). Därmed undervärderas på ett betänkligt sätt det förhållande att förändringar i människors sociala relationer också förändrar deras sätt att tänka, värdera och tolka. Den etniska människan framstår som en ”kulturell automat” (Lithman, 1987).

Denna karakteristik passar dock inte in på den bild av *svensk* kultur som framträder i intervjumaterialet. Den svenska kulturen framställdes visserligen som lika enhetlig och monolitisk som andra etniska kulturer. Skillnaden var för det första att det svenska nästan uteslutande beskrevs i positivt värderande termer. Det var till denna kultur som arbetslösa i kategorin invandrare borde anpassa sig, dels för att deras möjligheter i arbetslivet skulle bli större, men också av hänsyn till den svenska kulturens egenskap av att vara just svensk och dominerande i Sverige, eller för att den svenska kulturens normer och värderingar helt enkelt ansågs riktigare. Ett av den föregivet svenska kulturens företräden var,

enligt intervjupersonerna, att den gav gruppmedlemmarna ett visst mått av tanke- och handlingsfrihet, något som saknades i de kulturer som den kontrasterades mot. I den svenska kulturen var kvinnor fria att välja yrke, och barn fria att fantisera om drömyrke, vilket de inte var i andra kulturer. Där beskrev kulturbegreppet snarare en traditionell ordning som hämmade dessa friheter. Därmed avviker de, enligt denna argumentation, från den svenska kulturen.

I den kontrasterande framställningen av den föregivet svenska kulturen tillskrevs denna en närmast "akulturell" tanke- och handlingsfrihet. Svenskhetens kultur var helt enkelt inte "lika kulturell" som "de Andras" kultur. Denna egenskap förstärktes när intervjupersonerna framhöll att svenskhetens kulturella praktiker överensstämde med det (sen)moderna arbetslivets krav. Logiken i de utsagor där detta argument förekommer bildar en kedja av likheter, som visar hur denna motsägelse är möjlig: "kulturlöshet" liknar "rationalitet" som i sin tur liknar "normalitet" som, slutligen, liknar "svenskhet" eller "svensk kultur". I relief till den svenska kulturens rationalitet framträder "de Andras" kulturella traditionsbundenhet och *brist* på rationalitet. Att "de Andra" vidmakthöll sina värderingar eller praktiker beskrevs till exempel vid en del tillfällen som närmast kompensatoriska handlingar för att stärka individen eller gruppen. Detta förstärker bilden av att dessa kulturella ordningar inte är riktigt lika rationella eller funktionella som den svenska – de anammas på grund av sin kompensatoriska funktion, inte tack vare eventuella inneboende kvalitéer.

I arbetsförmedlingens taxonomi kategoriseras inte de sökande utifrån tillhörighet eller social identitet, utan med hänvisning till sitt eventuella åtgärds- eller utbildningsbehov (Mäkitalo, 2002). Däremot har det från tid till annan funnits åtgärder som har varit riktade mot sökande som har sin utbildning och huvudsakliga yrkeserfarenhet i andra länder. Icke desto mindre handlar denna artikel huvudsakligen om arbetsförmedlarnas personliga bild av kategorin "invandrare", och hur de själva använder den för att förstå och tolka processer på arbetsmarknaden. Kategorin i fråga är inte en institutionell social kategori, utan används huvudsakligen i vardagsliv och media. Men det samband mellan tillhörighet och aktörsskap som tillskrivs kategorin "invandrare" som studeras i denna artikel har rimligen ändå relevans för frågan om hur de människor som benämns med detta kategorinamn konstrueras som klienter på arbetsförmedlingen, och i förlängningen deras möjligheter i arbetslivet. Inte minst mot bakgrund av att den tidsbrist som präglar gräsrotsbyråkratens möte med klienten/den sökande (Jonsson, 1997) bidrar till att den förre använder typifieringar (jämför Berger & Luckman, 1979:41ff) – vilket i det här sammanhanget är mer eller mindre liktydigt med sociala kategorier – för att förstå den senare.

För de intervjuade förmedlarna var kulturbegreppets användningsområde huvudsakligen begränsat till att förklara avvikelser och olämpligheter. Kultur förklarar avvikande beteenden: de sökande agerar på de sätt de gör därför att det är rätt och riktigt i den grupp de tillhör. Ej godtagbara avvikelser får en mening,

de förstås inte längre som anomalier utan som delar av en annan grupps socialt sanktionerade praktik. Genom att relateras till en grupps sociala system får anomalin istället en viss logik, den blir så att säga ”läsbar”. Likväl är det huvudsakligen negativt värderade avvikelser som kulturbegreppet får förklara. Jag nämnde tidigare att det förekommer ett trettiotal längre resonemang i mitt intervjumaterial, där ordet ”kultur” är ett centralt begrepp, och att det i över tjugo av dessa är negativt värderade företeelser som kommenteras, och att det ”det kulturella” *aldrig* värderades positivt i sig. Kulturbegreppets möjlighet att understryka tankars och handlingars kollektiva aspekter förefaller här att vara ett potent verktyg för att knyta negativt värderade egenskaper till ett helt kollektiv.

Det sätt att tänka kring förhållandet mellan kultur och etnicitet som framträder i arbetsförmedlarnas förklaringsmodeller, kan – om eller när det omsätts i en kategoriserande praktik – få en del negativa konsekvenser för de ungdomar som i första hand identifieras med en icke-svensk etnisk tillhörighet. Det kulturbegrepp som dominerade i intervjumaterialet implicerar en handlingsrationalitet som i första hand är knuten till självdefinierade gemenskapers kollektiva identiteter, med alla de gränsbevarande och gemensamhetsskapande mekanismer som vanligtvis inkluderas i dessa sociala former. När sambandet kultur och nationell eller etnisk tillhörighet är så pass väl etablerat, finns det en begreppsmässig förutsättning för att se den arbetslöses agerande – och tyckande, tänkande eller kännande – som en återspeglning av den kollektiva etniska identiteten.

Givet det förhållande att de aspekter av ”de Andras” kultur som diskuteras i denna artikel huvudsakligen värderas negativt, är det därtill sannolikt att en ”kulturaliserande” förståelse kan bidra till att likaledes negativt värderade stereotyper produceras eller reproduceras. Det finns en risk för att ”den kulturelle Andra” – det vill säga en person som kategoriseras med hänvisning till sin etnicitet, och vars beteende i första hand tolkas med hänvisning till sin ensartade, etniska kultur – redan på ett tidigt stadium i första hand kommer att betraktas såsom en person disponerad till negativt värderade handlingar. Om denna negativa förståelse är för handen, kommer den självfallet att få konsekvenser för de personer vars möjligheter i arbetslivet påverkas av platsförmedlarnas och vägledarnas rådgivning och beslut (Höglund, 1998:40; Neergaard, 2004:11).

Referenser

- Ahrne, G. (1989). *Byråkratin och statens inre gränser*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Avhandling, Stockholm: Ordfront.
- Ams, (1996). *Arbetsmarknadspolitik i förändring. En grundläggande bok om arbetsmarknadspolitikens villkor*. Andra upplagan. Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen & Fritzes.

- Ams, (1998). *Arbetsmarknadspolitik i förändring. En grundläggande bok om arbetsmarknadspolitikens villkor*. Tredje upplagan. Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen & Fritzes.
- Anderson, B. (1992) [1991]. *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Appiah, K. A. (1999) [1995]. "I min faders hus. Kulturfilosofins bild av Afrika" i Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (red.) *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Arai, M., Schröder, L. & Wilhelmsson, R. (2001). *En svartvit arbetsmarknad. En ESO-rapport om vägen från skola till arbetsmarknad*. Ds 2000:47, Stockholm: Fritzes.
- Barth, F. (1969). "Introduction" i Barth, F. (red.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Baumann, Z. (1992) [1990]. *Att tänka sociologiskt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Behtoui, A. (2006). *Unequal Opportunities. The Impact of Social Capital and Recruitment Methods on Immigrants and Their Children in the Swedish Labour Market*. Avhandling, Linköping: Linköpings universitet.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1979) [1966]. *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Billig, M. (1992). *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Brune, Y. (2002). "'Invandrare' i mediearkivets typgalleri" i de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Carmichael, S. & Hamilton, C. V. (1967). *Black Power*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- de los Reyes, P. (2001). *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, LO, TCO & SACO.
- Eriksen, T. H. (1993a). *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Eriksen, T. H. (1993b). *Kulturterrorismen. Ett oppgjör med tanken om kulturell renhet*. Oslo: Spartacus.
- Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (1999). "Den postkoloniala paradoxen, rasismen och 'det mångkulturella samhället'. En introduktion till postkolonial teori" i Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (red.) *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Fanon, F. (1995) [1952]. *Svart hud, vita masker*. Göteborg: Daidalos.
- Flett, H. (1979). "Bureaucracy and Ethnicity. Notions of Eligibility to Public Housing" i Wallman, S. (red.) *Ethnicity at Work*. London: Macmillan.
- Franzén, E. C. (1996). *Flyktingar som arbetsökande i Sverige. En studie av migration och förändring*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

- Franzén, E. C. (1997). *Invandring och arbetslöshet*. Lund: Studentlitteratur.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalisms*. London: Blackwell.
- Gilroy, P. (1987). "There Ain't No Black in the Union Jack." *The Cultural Politics of Race and Nation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Glenn, E. N. (1999). "The Social Construction and Institutionalization of Gender and Race" i Ferree, M. M., Lorber, J. & Hess, B. B. (red.) *Revisioning Gender*. Thousand Oaks: Sage.
- Graham, M. (1999). *Classifications, Persons and Policies. Refugees and Swedish Welfare Bureaucracy*. Avhandling, Stockholm: Department of Anthropology, Stockholms universitet.
- Handelman, D. (1981). "Introduction: The Idea of Bureaucratic Organization", *Social Analysis*, 9: 5–23.
- Hertzberg, F. (2002). "Det olyfta lockets paradox. Att tala utan att låtas om det" i de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Hertzberg, F. (2003). *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Arbetsliv i omvandling 2003:7, Avhandling, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hertzberg, F. (2006). "Aleksandra Ålund och den anti-kulturella vändningen i svensk Imer-forskning" i Mulinari, D. & Räthzel, N. (red.) *Bortom etnicitet*. Luleå: Borea.
- Herzfeld, M. (1992). *The Social production of Indifference. Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hirdman, Y. (1994). "Kvinnorna i välfärdsstaten" i Thullberg, P. & Östberg, K. (red.) *Den svenska modellen*. Lund: Studentlitteratur.
- Höglund, S. (1998). *Svensk forskning om diskriminering av arbetslivet 1990–1996. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Jenkins, R. (1986). *Racism and Recruitment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, R. (1997). *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London: Sage.
- Jonsson, S. (1993). *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*. Stockholm: Norstedts.
- Jonsson, T. (1997). *Handlingsstrategier och maktsamspel i möten mellan handläggare och invandrarklienter. Studier av ett försäkringskass kontor*. Avhandling, Uppsala: Uppsala Acta Upsaliensis.
- Knocke, W. (1991). "Women Immigrants – What is the 'Problem'?" *Economic and Industrial Democracy*, 4: 469–486.
- Knocke, W. (1996). "Arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrabakgrund" ansökan till Rådet för arbetslivsforskning.
- Knocke, W. & Hertzberg, F. (2000). *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrabakgrund*. Stockholm: Svartvitt förlag & Arbetslivsinstitutet.

- Kulick, D. (1987). "Hur man blir en riktig kvinna eller man" i Kulick, D. (red.) *Från kön till genus. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Lacan, J. (1996) [1966]. *Écrits. Spiegelstadiet och andra skrifter i urval av Iréne Matthis*. Andra utgåvan. Stockholm: Natur och kultur.
- Lipsky, M. (1980). *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage.
- Lithman, Y. (1987). "Invandringen till Sverige – en bakgrund" i Lithman, Y. (red.) *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andrageneration*. Stockholm: Carlssons.
- Mohanty, C. T. (1999) [1993]. "Med västerländska ögon. Feministisk forskning och kolonial diskurs" i Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H. (red.) *Globaliserings kulturen. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Mäkitalo, Å. (2002). *Categorizing Work: Knowing, Arguing, and Social Dilemmas in Vocational Guidance*. Göteborg Studies in Educational Sciences 177. Avhandling, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Neergaard, A. (2004). *Arbetsförmedlarna på en rasifierad arbetsmarknad. Förändrare, förstärkare eller bara förvaltare?* Norrköping: Themes.
- Neergaard, A. (2006). "Rekrytering som institutionell praktik av inkludering och exkluderad underordning" i Neergaard, A. (red.) *På tröskeln till lönearbete. Diskriminering, exkludering och underordning av personer med utländsk bakgrund*. SOU 2006:60, Stockholm: Fritzes.
- Prottas, J. M. (1979). *People-processing. The Street Level Bureaucrat in Public Bureaucracies*. Lexington: Lexington Books.
- Reeder, J. (1992). *Tala – lyssna: en essä om den specifika skillnaden i Jacques Lacans psykoanalys*. Stockholm & Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Schutz, A. (1970). *On Phenomenology and Social Relations. Selected Writings*. Chicago & London: Chicago University Press.
- Spivak, G. C. (2002) [1988]. "Kan den subalterna tala?" i *Postkoloniala studier*. Skriftserien Kairos nummer 7, Stockholm, Malmö & Umeå: Konstfack, Konsthögskolan i Malmö, Konsthögskolan i Umeå och Raster förlag.
- Steinberg, S. (2000) [1981]. *The Ethnic Myth. Race, Ethnicity, and Class in America*. 3rd Edition. Boston: Beacon Press.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1992). *Mapping the Language of Racism*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wimmer, A. & Glick Schiller, N. (2002). "Methodological Nationalism and Beyond: Nations-State Building, Migration and Social Sciences", *Global Networks*, 2: 301–334.
- Young, I. M. (2000) [1990]. "Förtryckets fem ansikten" i *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. I urval av Per Wirtén. Stockholm: Arena.

Ålund, A. (1991). "Immigrant Culture as an Obstacle to 'Partnership'" i Ålund, A. & Schierup, C. U. *Paradoxes of Multiculturalism. Essays on Swedish Society*. Aldershot: Avebury.

Ålund, A. (1997). *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.